

ประวัติศาสตร์ของการต่อสู้:
ผู้หญิงและประชาธิปไตยตั้งแต่การอภิวัฒน์
24 มิถุนายน 2475

The History of Struggle: Women and
Democracy Since the 1932 Revolution

ไทเรล ฮาเบอร์คอร์น¹
Tyrell Haberkorn

ภาควิชาภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย
มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน-แมดิสัน

Department of Asian Languages and Cultures
University of Wisconsin-Madison
tyrell.haberkorn@wisc.edu

Received: 16th July 2021

Revised: 15th November 2021

Accepted: 23rd November 2021

¹ ผู้เขียนขอขอบคุณกองบรรณาธิการวารสารจุดยืน ที่ชวนให้เขียนบทความเพื่อร่วมในวารสารฉบับนี้ ถือเป็นเกียรติอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสร่วมในการระลึกถึง อ.วิระดา สมสวัสดิ์ ขอขอบคุณผู้ประเมินสามท่าน ที่ได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างมาก แม้ว่าผู้เขียนจะไม่สามารถตอบคำถามทั้งหมดในบทความชิ้นนี้ แต่ผู้เขียนจะพยายามตอบคำถามดังกล่าวในงานวิจัยที่จะได้ทำในอนาคต ข้อผิดพลาดและข้อบกพร่องที่เหลืออยู่ล้วนแต่เป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนทั้งสิ้น

Abstract

This article posits that the voices of women have been left out of histories of struggles for democracy in Thailand. The resulting histories are therefore incomplete and fail to capture the range of actions necessary to end dictatorship and build democracy. By examining the lives of four women — Poonsuk Banomyong, Angun Malik, Angkhana Neelapaijit and Prontip Mankhong — the article both contributes to redressing this absence and models a historiographic method for doing so. Writing women into histories of struggle for democracy both reflects the reality of struggle and challenges the effects of patriarchy both within progressive movements and history itself.

Keywords: Historiography, Struggle for Democracy, Angun Malik, Poonsuk Banomyong, Angkhana Neelapaijit, Prontip Mankhong

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้เสนอว่าประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในประเทศไทยนั้นขาดเสียงผู้หญิง ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ถูกผลิตออกมาจึงทั้งขาดความสมบูรณ์ และไม่อาจสื่อถึงความหลากหลายของกิจกรรมที่นำไปสู่การล้มล้างระบอบเผด็จการ และสร้างให้เกิดประชาธิปไตย บทความชิ้นนี้เล่าถึงชีวิตนักสู้ผู้หญิงสี่คน — ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ อาจารย์อุ้งน มาลิก คุณอังคณา นีละไพจิตร และคุณภรณ์ทิพย์ มั่นคง — เพื่อทำหน้าที่แก้ความขาดนี้ อีกทั้งเพื่อช่วยสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบใหม่ขึ้น การเขียนประวัติศาสตร์ที่ไม่ขาดเสียงผู้หญิง มีความสำคัญทั้งเพื่อที่จะได้สะท้อนถึงความเป็นจริงของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย และเพื่อต่อต้านและแก้ไขผลกระทบของลัทธิและระบบชายเป็นใหญ่ ทั้งในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยและประวัติศาสตร์นิพนธ์เอง

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์นิพนธ์, การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย, อุ้งน มาลิก, พูนศุข พนมยงค์, อังคณา นีละไพจิตร, ภรณ์ทิพย์ มั่นคง

หมายเหตุ: ผู้เขียนพบกับอ.วिरะดา สมสวัสดิ์ เป็นครั้งแรกในปี 2542 ตอนมาเป็นนักศึกษาทุน فولไบรท์ที่ศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตอนนั้นผู้เขียนเพิ่งจบปริญญาตรีและกำลังเตรียมสมัครเรียนต่อปริญญาเอก สนใจศึกษาวิธีการสร้างการร่วมมือแบบภาคินิภาพ ทั้งระหว่างนักกิจกรรมเฟมินิสต์ที่อเมริกาและเอเชียและระหว่างนักวิชาการและกรรมมาชีพ เพื่อต่อสู้เรียกร้องความยุติธรรม ตลอดปีที่เรียนที่ศูนย์ฯ อ.วिरะดา สละเวลาเพื่อพูดคุย แลกเปลี่ยนกับผู้เขียนตลอดมา ทำให้ผู้เขียนรู้สึกประทับใจมากกับความเป็นทั้งนักวิชาการ นักเคลื่อนไหว และนักสร้างสถาบันที่ต่อต้านความเป็นกระแสหลักของ อ.วिरะดา

ส่วนหนึ่งของบทความชิ้นนี้ถูกเขียนเป็นปาฐกถาปริทัศน์ พนมยงค์ ประจำปี ในวันที่ 24 มิถุนายน 2558 (ชื่อปาฐกถา คือ “ผู้หญิงก่อน-หลังการอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475”) เขียนและเสนอในช่วงแรกหลังรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557 โดยคณะทหารที่เรียกตนเองว่า คณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) นำโดยพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา แม้ว่า คสช. สัญญาว่าจะนำประเทศสู่ความสงบสุขหลังความวุ่นวายแปดปีที่เริ่มด้วยการรัฐประหารคราวก่อน ตอน 2549 แต่ความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น ความไม่สงบในชาติเกิดขึ้นตลอดมา ประชาชนต้อง

เผชิญกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนหลายด้านหลายชนิด² ในการปราศรัยถ้อยคำนั้น ผู้เขียนเลือกเสนอเรื่องประวัติศาสตร์ของผู้หญิงและการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยเพราะสาเหตุที่ผสมเหตุผลทั้งส่วนตัวและทั้งการเมือง

แม้ว่าผู้เขียนจะเคยเรียนสตรีศึกษาระดับปริญญาตรี และมาเรียนต่อที่ศูนย์สตรีศึกษา และเป็นเฟมินิสต์ตั้งแต่เป็นนักเรียนมัธยมต้น แต่เมื่อครั้งทำงานวิจัยและเขียนประวัติศาสตร์การต่อสู้ของฝ่ายซ้ายที่ประเทศไทย เรื่องที่เขียนกลับมีแต่เรื่องที่เกี่ยวข้องผู้ชาย แม้ว่าผู้เขียนจะเติบโตกับการวิจารณ์ผลกระทบของระบบและลัทธิชายเป็นใหญ่ที่มีต่อแม่แต่ประเภทความคิดของเรา ตอนเขียนวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับการต่อสู้ของนักศึกษาและขบวนการในภาคเหนือ ผู้เขียนกลับนิยมการต่อสู้ทางการเมืองในเชิงที่ให้ผู้ชายเป็นองค์ประธาน ศูนย์กลาง แน่นนอนที่ว่าระบบและลัทธิชายเป็นใหญ่นั้นทำให้ผู้ชายมักมีบทบาทในที่สาธารณะมากกว่าผู้หญิง เพราะฉะนั้นการกระทำและผู้กระทำที่ถูกบันทึกบนหน้าหนังสือพิมพ์และแหล่งข้อมูลอื่น ๆ จึงมักได้แก่ผู้ชาย ผู้เขียนเห็นว่า ในการพบกับสถานการณ์เช่นนี้ เราไม่ควรนิ่งเฉยยอมรับ หากแต่ควรตั้งคำถามว่า เหตุใดจึงเป็นเช่นนี้ ทำไมผู้ชายจึงมักมีบทบาทที่ใหญ่กว่าในพื้นที่การต่อสู้ เหตุใดแหล่งข้อมูลจึงขาดเสียงผู้หญิง

เมื่อได้ถูกเชิญให้เป็นองค์ปาฐก ผู้เขียนจึงถือโอกาสทำทนายและเปลี่ยนตัวเอง พร้อมกับเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการเขียนประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยอย่างกว้างขวาง ผู้เขียนได้ลองเขียนประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยแบบใหม่โดยการเล่าถึงชีวิตผู้หญิงสามคน ประกอบด้วยท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ อาจารย์อุ่ม มาลิก และคุณอังคณา นีละไพจิตร เพื่อผลักดันให้เราต้องเข้าใจและนิยมการต่อสู้ทางการเมืองแบบใหม่

หกปีผ่านไปนับแต่งานปราศรัยถ้อยคำ พนมยงค์ แต่สถานการณ์ทางการเมืองยังไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงเท่าไรนัก แม้ว่าจะจะมีการเลือกตั้งในเดือนมีนาคม 2562 ระบบการปกครองก็ยังมีได้เป็นประชาธิปไตย คสช. ยังคงมีอิทธิพลในหลายด้าน รัฐธรรมนูญ 2560 ที่ใช้อยู่ถูกร่างขึ้นโดยเนติบริกรของ คสช. สว. 250 คนที่ไม่ได้ผ่านการเลือกตั้งถูกเลือกโดย คสช. เอง ให้นั่งในรัฐสภาพร้อมกับ ส.ส. ที่ถูกเลือกโดยประชาชนในการเลือกตั้งที่ไม่อิสระ และไม่เป็นธรรมเพราะการแทรกแซงของ คสช. พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ยังคงเป็นนายกรัฐมนตรีไม่นานหลังจากการเลือกตั้ง ประชาชนเริ่มไม่พอใจที่ได้อารมณ์ประชาธิปไตยมาเป็นเวลา

² โปรดดูข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนตั้งแต่รัฐประหาร 2557 ที่ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชนรวบรวมไว้ที่ <http://www.tlhr2014.com>.

หลายปี แต่เผด็จการกลับไม่ยินยอมให้ประชาธิปไตยได้ผลิบาน

นับแต่เดือนกรกฎาคม 2563 เป็นต้นมา ความไม่พอใจได้กลายเป็นแรงจูงใจที่ผลักดันให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตยที่มีชื่อเรียกร่องสามประเด็นหลักด้วยกัน ได้แก่ หนึ่ง นายกรัฐมนตรีต้องลาออก ยุบสภา และจัดให้มีการเลือกตั้งใหม่ สอง ต้องแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อรับใช้ประชาชน มิใช่รับใช้ผู้มีอำนาจ สาม ต้องปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ การวิเคราะห์วิจารณ์ปรากฏการณ์การต่อสู้ที่อยู่เกินขอบเขตของบทความชิ้นนี้ แต่ผู้เขียนขอเน้น ณ ที่นี้ว่า ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ เป็นการต่อสู้ครั้งสำคัญนับตั้งแต่การอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 ที่ประชาชนต่อสู้เพื่อทำให้ประชาธิปไตยกลายเป็นสิ่งที่เป็นจริง มิใช่เป็นเพียงความฝันที่เข้าไม่ถึง และเป็นการต่อสู้ที่ทั้งผู้หญิงและคนที่ต่อต้านระบอบเพศแบบหญิงชาย (LGBTQIA+) มีส่วนร่วมสูง ซึ่งเป็นบริบทที่ทำให้ผู้เขียนได้กลับมาคิดใหม่เกี่ยวกับการเขียนประวัติศาสตร์ การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย ในบทความนี้ ผู้เขียนจึงได้เพิ่มเรื่องเล่าของผู้หญิงอีกหนึ่งคน จากเดิมที่มีอยู่สามคน ผู้ที่ผู้เขียนเพิ่มเข้ามานี้ ได้แก่ คุณภรณ์ทิพย์ มั่นคง ผู้เป็นทั้งผู้หญิงที่มีบทบาทในการต่อสู้และเป็นแนวหน้านักเขียนประวัติศาสตร์ของการต่อสู้อีกด้วย การที่ผู้เขียนเลือกผู้หญิงสี่คนนี้ได้หมายความว่าผู้เขียนอยากเสนอว่าผู้หญิงสี่คนนี้มีบทบาทสำคัญที่สุดหรือสำคัญกว่าคนอื่น ผู้เขียนเลือกเพื่อสะท้อนถึงความหลากหลายของการกระทำที่ได้เป็นส่วนต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย ยังมีผู้หญิงอีกหลายคนที่จะได้ถูกเขียนถึงในประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในไทย

การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยยังไม่จบ ประชาชนที่รักประชาธิปไตยคงต้องคืนรนสู้กัน การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย การต่อสู้เพื่อเขียนประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ที่กว้างขวาง ลึกซึ้ง และกล้าพอที่จะครอบคลุมเล่าถึงทุกคนที่มีส่วนร่วมยังไม่จบเช่นกัน ในวาระรำลึกถึง อ.วิระดา สมสวัสดิ์ ผู้มีบทบาทสำคัญในการขยายพื้นที่ในมหาวิทยาลัยและสังคมสำหรับทั้งผู้หญิงที่เป็นนักวิชาการนักเคลื่อนไหว และงานวิจัยงานวิชาการเกี่ยวกับผู้หญิงด้วย ผู้เขียนจึงได้ลองเขียนบทความชิ้นนี้ขึ้น เพื่อเป็นอีกก้าวหนึ่งในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย

บทนำ

ก่อนอื่นผู้เขียนต้องนิยามสองคำที่จะใช้ในบทความชิ้นนี้ คำแรกคือ “ประชาธิปไตย” แน่นอนว่าในแต่ละประเทศที่มีระบอบประชาธิปไตยจะมีความแตกต่างกันบ้าง แต่มีลักษณะบางอย่างที่เป็นหลัก เพื่อความชัดเจน ตอนที่ผู้เขียนพูดถึง “ประชาธิปไตย” นั้นหมายถึง ระบอบการเมืองการปกครองที่ประชาชนแต่ละคนเท่ากัน ไม่มีคนใดที่เหนือกว่าหรือต่ำกว่าคนอื่น ประชาชนแต่ละคนมีสิทธิเท่ากัน ไม่มีคนใดที่มีสิทธิพิเศษ ประชาชนแต่ละคนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในสังคม และการเมืองที่ไม่ต่างกัน ไม่มีคนใดที่ถูกบีบบังคับไม่ให้มีเสียง เพราะมีเงินน้อยกว่าหรือการศึกษาต่ำกว่าหรือคิดต่างจากคนอื่น นอกจากนี้ในระบอบประชาธิปไตยมีหลักการทางสังคมและเครื่องมือเพื่อปกป้องความเท่าเทียมกันนี้ เช่น ประชาชนแต่ละคนมีสิทธิเสรีภาพในการคิดและการแสดงออกทางความคิด แม้ความคิดที่อาจจะต่างจากความคิดกระแสหลักหรือต่อต้านกระแสอำนาจ ไม่ถูกถือว่าเป็นสิ่งที่เป็นอาชญากรรม นอกจากนี้ในระบอบประชาธิปไตยไม่ใช่ว่ามีแต่เพียงหลักนิติธรรมที่สร้างกฎหมายให้ทุกคนปฏิบัติตาม แต่กฎหมายต้องเป็นกฎหมายที่เป็นธรรมและเป็นเครื่องมือที่ช่วยปกป้องประชาธิปไตย และประชาชนแต่ละคน ไม่ใช่สิ่งที่กลับมาทำลายประชาธิปไตยหรือประชาชน ได้เรียกกันสั้น ๆ ว่ามีสามอย่างที่เป็นเสาหลักสำคัญของประชาธิปไตย คือ ความเท่าเทียมกัน สิทธิเสรีภาพ และการเคารพความแตกต่าง

คำที่สองคือ “เรา” ผู้เขียนหมายถึงผู้ที่ห่วงถึงประชาธิปไตย ผู้ที่สนใจช่วยกันสร้างส่งเสริม และปกป้องประชาธิปไตย ผู้ที่อยู่กลางมือทำให้ต้นไม้ประชาธิปไตยเติบโตมาเป็นต้นใหญ่พอที่จะให้ประชาชนอยู่ได้ร่มของสิทธิเสรีภาพและความยุติธรรม ในบทความชิ้นนี้ผู้เขียนจะเรียกกระบวนการนี้สั้น ๆ ว่า “การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย”

ประเด็นหลักของบทความชิ้นนี้ที่ผู้เขียนอยากจะเสนอคือ เราอย่าไม่ค่อยใส่ใจบทบาทของผู้หญิงในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยนี้เพียงพอ อันนี้เป็นปัญหาที่คงเรียกได้ว่ามีผลที่ทั้งเล็กและใหญ่ ที่กระทบต่อทั้งผู้หญิง การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย และการเขียนประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยเช่นกัน บทความชิ้นนี้จะแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนที่หนึ่งจะอธิบายปัญหาด้วยสายตานักเขียนประวัติศาสตร์ ส่วนที่สองจะพยายามเริ่มแก้ปัญหาด้วยการเสนอกระแสประวัติศาสตร์ใหม่

แม้การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยจะให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมกัน และเป็นการต่อสู้ที่เกิดขึ้นมานานแล้ว แต่การที่ผู้หญิงในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยไม่ได้รับความสนใจเพียงพอ อันที่จริงแล้วมีที่มา ที่มีได้ซับซ้อนอะไร หากเป็นเรื่องของการถูกดูถูกผู้หญิง และไม่มี

ตระหนักถึงบทบาทของผู้หญิง (บางครั้งแม้แต่ไม่เห็นผู้หญิงเสียด้วยซ้ำ) ไม่ปฏิบัติต่อผู้หญิงอย่างเท่าเทียมกัน แม้ในหมู่ผู้ที่รักประชาธิปไตย ในตัวผู้หญิงที่รักประชาธิปไตยเอง และแม้แต่ตัวผู้เขียนเองที่วิจารณ์ปัญหานี้อยู่ ทั้งนี้ การดูถูกผู้หญิงนี้เป็นสิ่งที่เปลี่ยนยาก เป็นปรากฏการณ์ที่มีลักษณะและผลหลายรูปแบบหลายชนิด ทั้งที่เป็นนามธรรมและที่เป็นรูปธรรม เช่นผู้หญิงและผู้ชายทำงานตำแหน่งเดียวกัน ไม่ว่าจะป็นกรรมาชีพหรือผู้บริหารบริษัท ผู้ชายมักจะเลื่อนตำแหน่งเร็วกว่าและได้เงินสูงกว่า ผู้ชายมีโอกาสลงสมัครเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรมากกว่าผู้หญิงหรือรับตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีหรืออธิการบดีมหาวิทยาลัยมากกว่าผู้หญิง มีเรื่องหนึ่งที่ว่าผู้หญิงมีโอกาสมากกว่าผู้ชาย นั่นคือโอกาสได้รับความรุนแรงในครอบครัวมากกว่า ยังไม่มีทีใดในโลกนี้ที่ผู้หญิงปลอดภัยจากเรื่องนี้ 100 เปอร์เซ็นต์ สาเหตุการดูถูกผู้หญิงนั้นไม่ได้เกิดจากการที่ผู้ชายเก่งกว่าหรือดีกว่า แต่เป็นสิ่งที่มาจากทั้งการกระทำซ้ำแล้วซ้ำอีกและอคติที่มาจากกระทำเช่นนี้

การดูถูกผู้หญิงนี้เกี่ยวข้องกับการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยอย่างไร ในบริบทการต่อสู้ การดูถูกผู้หญิงก็มีปรากฏการณ์หลายลักษณะ ทั้งในแง่ที่ว่า ผู้หญิงได้ปฏิบัติและมีบทบาทในการต่อสู้อย่างไร และในแง่ที่ว่า การลงมือของผู้หญิงอย่างนี้ถูกมองอย่างไร นาน ๆ ครั้ง จะมีผู้หญิงได้ขึ้นเวทีปราศรัยหรือนำประชาชนเดินขบวนบนท้องถนนหรือได้เป็นผู้นำสาธารณะหรือเป็นผู้นำในการเขียนทฤษฎีการต่อสู้ เพราะปกติแล้ว ผู้ชายจะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ออกเป็นผู้นำสาธารณะมากกว่าผู้หญิง ไม่ใช่ว่าไม่มีผู้หญิงในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย เราทุกคนคงได้นึกถึงบุคคลผู้หญิงที่เรารู้จักที่เป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหว ทั้งอดีตและปัจจุบันที่ขาดเสียมิได้ แต่ผู้หญิงก็ทำงานเบื้องหลังมากกว่าหรือยิ่งกว่านั้นคงทำงานอย่างที่เรียกได้ว่า ปิดทองหลังพระ บางครั้งพวกเธอก็เลือกทำงานเช่นนี้ บางครั้งก็ไม่มีโอกาสเลือกหรือเข้าถึงบทบาทอื่น นอกจากนั้นบางครั้งผู้หญิงและการกระทำของผู้หญิงก็ถูกมองไม่เห็น ทั้ง ๆ ที่พวกเธออยู่แนวหน้าเสียด้วยซ้ำ แต่ไม่ว่าจะเป็นเพราะสาเหตุใด สิ่งที่เป็นปัญหาคือผู้หญิงมักจะถูกมองไม่เห็นและไม่ได้ถูกบันทึกในตำนานประวัติศาสตร์เพียงพอ

ทำไมเรื่องนี้จึงเป็นปัญหา ปัญหาก็มีใช่เพียงแค่ว่าเราไม่เห็นการกระทำหรือได้ยินเสียงของผู้หญิงแต่ละคนที่ลงมือร่วมในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย ยิ่งกว่านั้นเรากลับมีภาพ

³ หากนึกถึง “คัมภีร์ฝ่ายซ้าย” ทั้งไทยและต่างชาติ เราก็จะมักนึกเห็นแต่นักคิดฝ่ายชาย เช่น นักทฤษฎีต่างชาติ วี.ไอ. เลนิน เหมา เจอตง อันโตนิโอ กรัมสกี และโนม ซอมสกี และนักทฤษฎีไทย ปรีดี พนมยงค์ จิตร ภูมิศักดิ์ และ สุพจน์ ด่านตระกูล ฯลฯ ซึ่งมีได้หมายความว่าไม่มีผู้หญิงที่เขียนทฤษฎีการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย แต่พวกเธอมักไม่ถูกอ้างว่าเป็นส่วนสำคัญของคัมภีร์ที่ว่า

ของประชาธิปไตย และทางเดินของประชาธิปไตยที่ไม่สมบูรณ์ และไม่เข้าใจโดยไม่มีภาพ ส่วนต่าง ๆ ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยอย่างรอบด้าน ซึ่งไม่ใช่แค่ปฏิบัติการสาธารณะอย่าง การเดินประท้วงและการชุมนุม แต่ประกอบด้วย การฝัน การคิดและร่างข้อเรียกร้อง การสนับสนุนเพื่อนและญาติ ๆ ที่สู้ๆ เป็นต้น การเสียสละ บางครั้งประสบความสำเร็จ บางครั้ง กลับพ่ายแพ้แก่ฝ่ายอำนาจ แล้วกลับมาเริ่มต้นฝันอีกครั้งใหม่ นี่เป็นวงจรแห่งการต่อสู้เพื่อ ประชาธิปไตยระหว่างและหลังการอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 เป็นวงจรที่เป็นสิ่งทั้งหลาย ๆ คนคงรู้จักจากประสบการณ์ในชีวิต มีช่วงประชาธิปไตยบ้าง มีช่วงเผด็จการบ้าง สิ่งที่ไม่ เคยเปลี่ยนคือในแต่ละสมัยมีประชาชนที่กล้าหาญที่สู้เพื่อสิทธิเสรีภาพ ความเท่าเทียมกัน และความยุติธรรม การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่นิ่งเฉย

ผู้เขียนมองการอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 เป็นวันที่ความเป็นไปได้ของ ประชาธิปไตยเกิดขึ้นในประเทศไทย หลักการ 6 ข้อ ในประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ 1 เป็น ภาพอย่างชัดเจนของสิ่งนี้⁴ ผู้เขียนสนใจข้อ 4 โดยเฉพาะวลีที่ว่า “จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิ เสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่ในเวลานี้)” เป็นพิเศษ แน่นนอน ว่าก่อนการอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 ประชาชนไม่มีสิทธิเสมอภาคกัน คณะราษฎรไม่ได้ พูดถึงความแตกต่างระหว่างผู้ชายกับผู้หญิง แต่ด้วยสายตาวาผู้หญิงเป็นราษฎรเหมือนกัน ผู้เขียนอยากเสนอว่าให้เราแปลข้อนี้ให้ความหมายเพิ่มขึ้น คงอ่านได้ว่า “จะต้องให้ราษฎรมี สิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่ในเวลานี้ ไม่ใช่พวกผู้ชายมี สิทธิยิ่งกว่าผู้หญิงเช่นที่เป็นอยู่ในเวลานี้)” ผู้เขียนอ้างถึงข้อนี้เพื่ออธิบายความสำคัญที่ผู้เขียน ให้กับช่วงหลังการอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 คือ ก่อนหน้านั้นไม่มีประชาธิปไตย หลังจากนั้น ประชาธิปไตยกลายเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เป็นกระบวนการที่กำลังสร้างเสริมเรื่อย ๆ ตลอดไป ไม่เคยหยุด ปัจจุบันนี้ประชาธิปไตยคงยังไม่สมบูรณ์เท่าที่ควรจะเป็น ผู้เขียนอยากจะเสนอ

⁴ 1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง
2. จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มากที่สุด
3. ต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จวงจาโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยยาก
4. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่ในเวลานี้)
5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวข้างต้น
6. จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ว่าเราควรมองการอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 นี้ว่าเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้การที่ผู้หญิงมีพื้นที่ในกระบวนการนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้เหมือนกัน

ปัญหาของการไม่ให้ความสนใจเพียงพอต่อบทบาทของผู้หญิงในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ได้มีการพูดถึง และวิเคราะห์วิจารณ์จากหลายมุมมองหลายจุดยืน แต่จากมุมมองและฐานะนักเรียนประวัติศาสตร์ไทยของผู้เขียน เวลาที่ผู้เขียนพูดถึงประวัติศาสตร์ไม่ได้หมายถึงอดีตที่ผ่านมาไปอย่างเฉียบ ๆ แต่หมายถึงอดีตที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน และความสัมพันธ์ระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต⁵ (Galeano, 2001: 78) ในการใช้มุมมองนี้ในการพูด ผู้เขียนได้แรงบันดาลใจจากศิลปินคิวบันอเมริกันคนหนึ่งชื่อ Felix Gonzalez-Torres เขาเคยพูดว่า “ผมเป็นศิลปิน ภูมิใจในการเป็นศิลปินอย่างที่เขาเคยพูดในทศวรรษหกสิบว่าไม่ว่าอะไรที่คุณทำ นั่นจะเป็นสนามเพลาะของคุณ เพราะฉะนั้น งานศิลปะจึงเป็นสนามเพลาะของผม แล้วผมก็เชื่อในประเด็นของตัวเอง ผู้คนก็มักจะเข้าใจผิด ไปคิดว่าการอภิวัฒน์จะประสบความสำเร็จได้นั้นต้องให้ทุกคนเข้าไปสู่อุบัติในสนามเพลาะ แต่ไม่ใช่ซะ เราต้องมีช่างทำผม คนทำขนมปัง ช่างไม้ เจฟทำขนมอบ ศิลปิน ... ดังเช่นที่การหนีจากอุดมคติเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ทางออกทางเดียวจะเป็นการยอมทำงานอยู่กลางข้อขัดแย้งกันที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของเรา”⁶ (Spector, 1997: 83)

⁵ Eduardo Galeano นักเขียนกัวเทมาลาชาวอุรุกวัย เขียนไว้ว่า “ไม่มีประวัติศาสตร์สักอันหนึ่งที่ไปไม่ว่าพวกเขาครอบงำ ทำให้แตกกระจาย โทกปิดความจริงถึงขนาดไหน ประวัติศาสตร์ของมนุษย์เราไม่ยอมปิดปาก ถึงอย่างไรก็ตาม ว่ามีอาการทูลงทวงและอวิชา กาลเวลาที่เคยเกิดขึ้นข้างในกาลเวลาที่เกิดอยู่” (“No history is mute. No matter how much they own it, break it, and lie about it, human history refuses to shut its mouth. Despite deafness and ignorance, the time that was continues to tick inside the time that is.”) (Eduardo Galeano, *Upside Down: A Primer for the Looking-Glass World* (New York: Picador, 2001), หน้า 78.

⁶ “The idea that I am trying to threaten the museum is wrong. I have always said, without any irony, that I love the art world. This is the world that I know; I am an artist and proud of it. As Che Guevara said during the 1960s, whatever you do, that’s your trench. So this is my trench and I trust my agenda. People misunderstand this, thinking that for the ‘revolution’ to succeed, everyone must literally go into the trenches. But no, we need hairdressers, bakers, carpenters, pastry chefs, artists ... As it is impossible to ever escape ideology, maybe the only way out is to work with the different levels of contradiction in our culture.” อ้างใน Nancy Spector, Felix Gonzalez-Torres (New York: Guggenheim Museum, 1997), หน้า 83. Felix Gonzalez-Torres มีผลงานหลาย ๆ ชิ้นที่ทำทลายความหมาย และบทบาทของศิลปะและพิพิธภัณฑ์ในสังคม เขาเกิดปี 2500 เสียชีวิตตอนยังเป็นหนุ่มในปี 2539.

ต้องมีนักอภิวัดณ์ที่ประกอบทุกอาชีพ และการอภิวัดณ์ได้เกิดในทุกที่ ไม่ใช่แค่บนท้องถนน ตอนกำลังเดินขวบวอนอยู่

นี่หมายความว่าผู้เขียนคงไม่ใช่นักเรียนปกติด้วยซ้ำ เป็นนักเรียนที่คิดว่าการเล่าประวัติศาสตร์ และการเขียนประวัติศาสตร์ไม่ใช่สิ่งที่อยู่ห่างไกลจากสังคมหรือห่างไกลจากการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย แต่เป็นส่วนหนึ่งอันสำคัญที่ขาดมิได้ แน่นนอนอยู่แล้วว่าปกติผู้ที่เขียนประวัติศาสตร์เป็นผู้มีอำนาจ ที่คงไม่ใช่อยู่ในฝ่ายประชาธิปไตย ประวัติศาสตร์แบบกระแสหลักเป็นประวัติศาสตร์ของผู้มีอำนาจ ไม่ใช่ประชาชน ก็เลยหมายความว่าตอนที่ผู้ที่รักประชาธิปไตยเขียนประวัติศาสตร์ ก็ควรเขียนด้วยเจตนาต่อต้านอวยติธรรมทุกชนิด (ดู สุพจน์ ดำนตระกุล, 2528) แล้วด้วยการเสี่ยงว่าอาจจะให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ที่หมายถึงการเล่าการเขียนการรำลึกถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีต และความสัมพันธ์ระหว่างอดีตและปัจจุบันมากเกินไป ผู้เขียนเห็นว่าประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยต้องสำนึกถึงวิธีสู้ทุกรูปแบบทุกชนิด ไม่ใช่แต่อย่างที่มีมองเห็นง่าย ๆ ในที่สาธารณะ การกระทำที่เห็นง่าย ๆ มักถูกบันทึกบ่อยกว่าสิ่งที่ต้องพยายามเห็น ประวัติศาสตร์ที่สำนึกถึงการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยด้วยสายตาเปิดกว้างอย่างนี้ยอมรับ และบันทึกถึงการกระทำอันหลากหลายที่ขาดไม่ได้ในการสร้างประชาธิปไตย ในเวลาเดียวกันประวัติศาสตร์แบบนี้ได้ผลักดันให้เรามองเห็นถึงสิ่งที่ต้องทำเพื่อที่จะไม่พ่ายแพ้อีกครั้งหนึ่งอย่างชัดกว่าเดิม ผู้เขียนอยากจะเสนอว่าประวัติศาสตร์ก็คงยังสำคัญในสมัยที่มีดमित เพราะอดีตเป็นแหล่งหนึ่งที่ให้หลักฐานว่าความมืดไม่ถาวรและแสงสว่างเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

ในส่วนถัดไปผู้เขียนจะเสนอวิธีการแก้ปัญหาการที่คนไม่ค่อยใส่ใจบทบาทของผู้หญิงในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยนี้เพียงพอ ด้วยการเล่าถึงชีวิตของผู้หญิงสี่คนที่สำคัญในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยหลังจากการอภิวัดณ์ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๓๕ ผู้หญิงสี่คนนั้นประกอบด้วย ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ กับสมัยกบฏสันติภาพ อาจารย์อรุณ มาลิก กับช่วงเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 คุณอังคณา นีละไพจิตร กับช่วงสิบหกกว่าปีที่ผ่านมาตั้งแต่คุณสมชาย นีละไพจิตร ถูกบังคับข่มขู่ และภรรยาหนีคัง กับช่วงยุคมีดเผด็จการคสช. ที่ยังไม่จบ ชีวิตและการต่อสู้ของผู้หญิงสี่คนนี้สอนให้เราเข้าใจทั้งการกล้าหาญ ภคินีภาพ การทรมาณ และการเสียสละ ที่การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยขาดเสียมิได้ ผู้เขียนต้องระบุให้ชัดเจนด้วยว่าทั้งสี่คนคงไม่ได้เรียกว่าเป็นผู้ที่อยู่ในชายขอบ เพราะอย่างน้อยที่สุดสี่คนเป็นที่รู้จักในสังคมบ้าง แต่ปกติถ้าหากพวกเธอถูกพูดถึงก็จะเป็นเฉพาะเรื่องประสบการณ์หรือการต่อสู้ที่ใกล้ชิดกับสี่ท่าน ไม่ใช่การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย สิ่งที่ผู้เขียนอยากเสนอคือว่าเราควรมองด้วยสายตาที่กว้างกว่าเดิม ชีวิตของผู้หญิงสี่ท่านนี้เป็นเลนส์ที่เราได้เข้มองประวัติศาสตร์

ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยหลังอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 ผู้เขียนหวังว่าภาพสมบูรณ กว่าเดิมคงได้ปรากฏออกและเผยตัวออกมาด้วย และบทเรียนอันใหม่ที่คงเป็นประโยชน์คง ร่วออกด้วย

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ : การเมืองก็ส่วนตัว ส่วนตัวก็การเมือง

สิบวันหลังจากการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ใน วันที่ 3 กรกฎาคม 2475 ท่านปรีดีเขียนจดหมายถึงท่านผู้หญิงพูนศุข เพื่อชี้แจงในสิ่งที่เกิดขึ้น ก่อนและหลังวันที่ 24 นั้น ท่านปรีดีเริ่มต้นด้วยการขอโทษที่ไม่ได้บอกความจริงว่าจะไปไหน ตอนที่ออกจากบ้านก่อนวันที่ 24 โดยบอกว่ากำลังไปอยุธยาแต่อันที่จริงไปเตรียมทำการ อภิวัฒน์กับคณะราษฎรแทน ในจดหมายท่านปรีดีเขียนว่า “คิดถึงเธอและลูก ตั้งใจจะมาบ้าน แต่เห็นว่า เวลานี้ ควรอยู่ที่นี้กับทหารดีกว่า” (ขมัยภร แสงกระจ่าง, 2555: 90-92) ส่วนเนื้อหาอื่นในจดหมาย ผู้เขียนอ่านและเข้าใจในแง่ว่าเป็นการขอให้เชิญท่านผู้หญิงพูนศุข มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมืองของประเทศสยาม⁷

ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องธุรกิจ ท่านปรีดีขอให้ท่านผู้หญิงพูนศุขดูแลการพิมพ์และเรื่อง ด้านบัญชีและเงินอื่น ๆ แต่ท่านปรีดีพูดถึง “งาน” ในความหมายอย่างกว้างขวางมากกว่านั้น งานเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นงานแห่งชีวิตอย่างแท้จริง ท่านปรีดีเขียนว่า “ก่อนลงมือก็ได้ ถามแล้วว่าถ้าฉันบวชสัก 4 เดือน เธอจะว่าอย่างไร เธอก็ตอบเต็มใจ การที่ท่าครั่งนี้ยิ่งกว่า การบวช เราได้กุศล ผลบุญที่ทำให้ชาติยอมได้สืบทอดไปจนบุตรหลาน ภรรยาที่มีส่วนร่วมอยู่ด้วย” (อ้างแล้ว) เราสรุปได้ว่าตั้งแต่ต้นท่านปรีดีก็เห็นว่าผู้หญิงมีบทบาทในการต่อสู้ แม้ว่าในความจริง แล้วผู้เขียนอยากเสนอว่าไม่ใช่แค่ในฐานะที่เป็นภรรยา

ท่านปรีดีเขียนถัดไปว่า “ไม่ช้าเมื่อเรียบบร้อยแล้ว เราคงอยู่กันเป็นปกติต่อไป” (อ้างแล้ว) หลังจากนั้นครั้งแล้วครั้งเล่าชีวิตของครอบครัวผู้กล้าหาญนี้ไม่ค่อยได้กลับเป็น ปกติ เพราะตอนที่ท่านปรีดีและท่านผู้หญิงพูนศุขและลูก ๆ ต่อต้านความอยุติธรรมและ พยายามสร้างสังคมที่เป็นธรรม ฝ่ายอำนาจก็ตอบโต้ด้วยความโหดร้ายซ้ำแล้วซ้ำอีก

⁷ ในหมู่นักเขียนที่มีมุมมองว่าเป็น “แค่” ภรรยาของคณะราษฎรมีไม่ใช่แต่ท่านผู้หญิงพูนศุขที่ยังไม่ได้ ถกเขียนถึงอย่างเพียงพอ แต่มีผู้หญิงอีกหลาย ๆ คน หนังสือเรื่องนี้ที่เพิ่งออกไม่กี่เดือนก่อนผู้เขียนแก้ บทความขึ้นนี้ คือ ชานันท์ ยอดหงส์, หลังบ้านคณะราษฎร: ความรัก ปฏิวัติ และการต่อสู้ของผู้หญิง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2564).

ตอนส่วนสุดท้ายของจดหมายฉบับนี้ท่านปรีดีเริ่มสรุปด้วยอารมณ์ปลอบใจว่า “การเมืองก็การเมือง การส่วนตัวก็ส่วนตัว” (อ้างแล้ว) ผู้เขียนอ่านสองประโยคนี้อีก ๑ ด้วยจิตสำนึกของนักเขียนประวัติศาสตร์ ผู้คนยุคหลังที่รับรู้ดีว่าท่านปรีดีและท่านผู้หญิงพูนศุข ต้องประสบเผชิญเหตุการณ์อย่างไรในชีวิตหลังจากนั้น สิ่งที่เกิดขึ้นในสี่สิบปีหลังจากวันการอภิวัฒน์ในชีวิตของท่านปรีดีและท่านผู้หญิงพูนศุขและและชีวิตของประชาชนไทยมาจนถึงปัจจุบันนี้แสดงว่าโดยปกติแล้ว การเมืองก็ส่วนตัว ส่วนตัวก็การเมือง

ไม่ใช่แต่ว่าภรรยาเจ็บทบาทอย่างที่ท่านปรีดีเขียนไว้ แต่ชีวิตของท่านผู้หญิงพูนศุข สะท้อนว่าเป็นบทบาทที่ไม่ได้ห่างจากการเชื่อมโยงใกล้ชิดระหว่างโลกการเมืองและชีวิตส่วนตัว ที่จริงอันนี้เป็นความจริงตลอดในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย ไม่ว่าจะพูดถึงผู้หญิงหรือผู้ชาย แต่เป็นความจริงที่ชัดเจนมากในกรณีการจับท่านผู้หญิงพูนศุขในข้อหากบฏสันติภาพในปี 2495 ทั้งความกล้าหาญและการเสียสละไม่ได้เป็นแค่เรื่องการเมือง แต่เป็นสิ่งที่เป็นส่วนตัวอย่าง ลึกซึ้งเหมือนกัน

ตอนนั้นท่านปรีดีไม่ได้อยู่ประเทศไทย โดยลี้ภัยอยู่ในประเทศจีน^๘ แต่ท่านผู้หญิงพูนศุข ยังดำเนินชีวิตดูแลครอบครัวในกรุงเทพฯ ทำขนมเค้กขายเพื่อมีรายได้เลี้ยงลูก ไม่ใช่แต่ว่าท่านผู้หญิงพูนศุขต้องอยู่ดำเนินชีวิตโดยปราศจากท่านปรีดี แต่ยังต้องอดทนกับการตรวจตราโดยรัฐตลอดด้วยซ้ำ มีตำรวจสันติบาลที่ “เฝ้า” อยู่หน้าบ้าน

สำหรับขบวนการสันติภาพได้เริ่มต้นมาก่อนนั้น ไทยเริ่มมีขบวนการสันติภาพ ในปี 2483 การเคลื่อนไหวก็เติบโตสูงสุดในช่วง 2493-2535 หลังจากวันที่ 1 กรกฎาคม 2493 วันที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตกลงจะลงเข้าสนับสนุนฝ่ายจักรพรรดินิยมอเมริกา ในสงครามเกาหลี ด้วยการสนับสนุนทั้งเสบียงอาหารและทหาร ขบวนการสันติภาพนำโดย เจริญ สืบแสง พระภิกษุธรรมทัต วัดสุทัศน์ และกุหลาบ สายประดิษฐ์ มีนักหนังสือพิมพ์ นักเขียน นักศึกษา นักการเมือง นายควม ชวนาชาวไร่ และกรรมกรที่ร่วมลงมือคัดค้าน สงครามเรียก้องสันติภาพ (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2553: 289-304)

^๘ ไม่นานหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองท่านปรีดีถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์เนื่องจากเขียนเค้าโครงเศรษฐกิจที่ผู้มีอำนาจกลัวจะสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ถอนราก เลยกทำให้ท่านปรีดีเลือกลี้ภัยไปนอกประเทศ ในวันที่ 12 เมษายน 2476 หลังจากรัฐประหารวันที่ 7 พฤศจิกายน 2490 โดยกลุ่มทหารตำรวจเผด็จการ ท่านปรีดีตกลงลี้ภัยอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นหลบกลับมาช่วงสั้น ๆ ต้นปี 2492 เพื่อพยายามยึดอำนาจคืนจากเผด็จการ แต่ประสบการพ่ายแพ้ หลังจากนั้นตอนวันที่ 6 สิงหาคม 2492 ตกลงลี้ภัยครั้งที่สาม ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย ท่านปรีดีไม่ได้กลับประเทศไทยอีก.

คุณปาล ลูกชายคนโตของท่านปรีดีและท่านผู้หญิงพูนศุข เป็นส่วนหนึ่งของ ขบวนการและชวนคุณแม่ลงชื่อสนับสนุนการเคลื่อนไหว ตอนที่ย้อนกลับเขียนระลึกถึง กรณีนั้น ท่านผู้หญิงพูนศุขเขียนอธิบายว่า “ปาลได้ขอให้ข้าพเจ้าร่วมเซ็นชื่อคัดค้านสงคราม เรียกร้องสันติภาพสากล ข้าพเจ้าเซ็นชื่อในกระดาษที่มีผู้ลงนามก่อนหน้านี้อย่างไม่รีรอ ไม่ต้องปลุกระดม ไม่ต้องอธิบายเหตุผล ข้าพเจ้ายังจำเหตุการณ์ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ ภาพทหารญี่ปุ่นย่ำตราทัพเข้ามาในแผ่นดินไทย ภาพเปลวไฟสีแดงฉานจากระเบิดที่ทิ้งลง ตรงสถานีรถไฟบางกอกน้อย ภาพตัวเองที่ต้องอุ้มลูกสาวคนเล็กลงหลุมภัยอย่างซุกมุน ภาพของคนที่ต้องสูญเสียผู้เป็นที่รักในยามสงคราม ...” (พูนศุข พนมยงค์, 2551ข: 207) จากประสบการณ์ส่วนตัวท่านผู้หญิงพูนศุขเข้าใจอย่างสุดซึ้งว่า สงครามเป็นภัยต่อชีวิตของ ประชาชนและความสงบสุขของสังคม สงครามเป็นสิ่งที่ต้องคัดค้าน

แต่การเคลื่อนไหวสันติภาพกลับถูกกล่าวหาว่าเป็นขบวนการคอมมิวนิสต์ รัฐเผด็จการที่มีอำนาจขณะนั้นไม่เห็นด้วยกับการต่อต้านเรียกร้องสันติภาพ และตอบโต้ด้วยการกวาดล้างจับกุมครั้งใหญ่ เริ่มเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2495 ด้วยการจับกุมคุณกุลหลาบ สายประดิษฐ์ และคนอื่น ๆ คุณปาลถูกจับในวันที่ 13 อีกสองวันหลังจากนั้นท่านผู้หญิง พูนศุข ถูกจับในระหว่างไปงานที่บ้านของคุณเฉลียว ปทุมรส ในวันนั้นมีตำรวจมาจับ คุณเฉลียว นายตำรวจคนหนึ่งบอกว่าจะควบคุมตัวท่านผู้หญิงพูนศุขเหมือนกัน แม้เขาจะ ไม่ได้แสดงหมายจับแต่บอกว่าเคยเห็นหมายจับที่ออกเรียบร้อยแล้ว และในเวลาเดียวกันมี ตำรวจอีกกลุ่มหนึ่งที่กำลังออกไปจับท่านผู้หญิงที่บ้านของตนเอง

ท่านผู้หญิงพูนศุขเขียนถึงการสูญเสียอิสรภาพว่า “ข้าพเจ้าถูกพันธนาการด้วย โซ่ตรวนที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า หนักอึ้งและยิ่งรัดยิ่งแน่น เป็นเวลา 84 วันเต็ม” (พูนศุข พนมยงค์, 2551ข: 210) มีโซ่ตรวนที่ถูกเชื่อมด้วยเหล็กอันเย็น แต่ก็มียูที่ถูกเชื่อมด้วยวัตถุอื่น ๆ ที่แข็งเหมือนกัน

ท่านผู้หญิงพูนศุขเขียนว่าช่วงนั้น “ข้าพเจ้าค่อย ๆ ทบทวนตนเองว่าทำผิดอะไร หรือ ถึงถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักร” (พูนศุข พนมยงค์, 2551ข: 211) แต่การลงชื่อนั้นเรียกว่าเป็นกบฏได้หรือ แต่หลังจากเริ่มถูกกระบวนการ สอบสวนสาเหตุการจับกุมปรากฏออกชัดขึ้น นายตำรวจที่ทำการสอบสวน พระพิณจนคดี สนใจถามแค่คำถามเดียว คือท่านปรีดีอยู่ที่ไหน ในการระลึกถึงช่วงนั้นท่านผู้หญิง พูนศุข เขียนว่าตนเองอยากทราบเหมือนกัน เพราะว่าไม่ได้ติดต่อกับท่านปรีดีตั้งแต่วันที่ ลี้ภัยออกจากประเทศไทยเลย

ท่านผู้หญิงพูนศุขต้องดำเนินชีวิต 84 วันหลังลูกทรงที่กองสันติบาลที่กรมตำรวจ หลังจากนั้นอัยการต้องส่งฟ้องหรือปล่อยตัวท่านผู้หญิงพูนศุขตามกฎหมาย แม้กรมตำรวจจะเสนอให้ฟ้องว่าเป็นกบฏ อัยการมีความเห็นว่าหลักฐานไม่พอ ท่านผู้หญิงพูนศุขถูกปล่อยตัววันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2496 ท่านผู้หญิงพูนศุขเขียนว่าตอนนั้น “รู้สึกบอบช้ำทางจิตใจและร่างกายเป็นอย่างมาก” (พูนศุข พนมยงค์, 2551ข: 217) อีกสองเดือนหลังจากนั้นท่านตกลงที่จะเดินทางออกจากประเทศไทย ก่อนที่ท่านผู้หญิงพูนศุขเดินทาง ได้แวะไปหาลูกชายคุณปาล ที่ศาลาอาญา ในขณะที่ท่านผู้หญิงพูนศุขไม่ได้ถูกส่งฟ้อง คุณปาลและผู้ที่ถูกจับกุมอีกประมาณ 50 คนถูกฟ้องในข้อหากบฏต่าง ๆ เช่น กบฏสันติภาพ กบฏกษัตริย์ ฯลฯ ตอนที่สองคนได้เจอกัน ท่านผู้หญิงพูนศุขลาลูกชายและอธิบายว่า สถานการณ์การเมืองและสังคมอันยากคับแคบทำให้ตัดสินใจว่า จะเดินทางออกจากประเทศ (พูนศุข พนมยงค์, 2551ก: 232) จากนั้นศาลตัดสินสั่งให้คุณปาลถูกตัดสินจำคุก 20 ปี ลดเหลือ 13 ปี 4 เดือน ดำเนินชีวิตหลังลูกทรง 5 ปีแล้วก็ได้รับอิสรภาพในเดือนมีนาคม 2500 โดยได้รับนิรโทษกรรม ปีนั้นพอดีท่านผู้หญิงพูนศุขกลับประเทศไทยเพื่อดูแลคุณแม่ที่ป่วยและได้เจอลูกชายในภาวะที่มีอิสรภาพในสังคม แต่ก็เพียงชั่วคราว ก่อนที่รัฐเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จะขึ้นมาควบคุมอำนาจใหม่

ตอนที่ผู้เขียนนึกถึงชีวิตและบทบาทในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ แน่นนอนว่ามีความทรमानและการเสียสละที่มาจากความเป็นภรรยาและการเป็นแม่อย่างชัดเจน แต่การอ่านงานเขียนการบันทึกของท่านผู้หญิงเขียนเกี่ยวกับช่วงกบฏสันติภาพและการกักขังในครั้งนั้น ความกล้าหาญอีกชนิดหนึ่งก็ปรากฏออกมาชัดเจนกัน ท่านผู้หญิงพูนศุขยืนยันในความเงียบ-การไม่พูดตอนที่นายตำรวจที่สอบสวนถามว่าท่านปรารถนาอยู่ที่ไหน ความกล้าหาญนี้มีรูปแบบที่สำคัญ เช่น การได้เห็นความยุติธรรมท่ามกลางความมืด ท่านผู้หญิงพูนศุขเล่าถึงการฉลองวันเกิดครบรอบ 41 ปี ญาติและเพื่อน ๆ ฝากขนมเค้กวันเกิดให้ ท่านผู้หญิงพูนศุขเขียนว่า “ขนมเค้กวันเกิดแบ่งกันรับประทานในหมู่ผู้ต้องหาหญิง และยังเผื่อแม่ตำรวจสันติบาลที่ควบคุมข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าไม่ลืมตำรวจที่รักความเป็นธรรมและรู้สึกเห็นอกเห็นใจข้าพเจ้า ทั้งนี้พวกเขาจำต้องปฏิบัติไปตามหน้าที่” (พูนศุข พนมยงค์, 2551ข: 216) แม้ว่าท่านผู้หญิงพูนศุขถูกกักขังตัดสิทธิเสรีภาพ แต่ก็ยังเห็นความเป็นมิตรสหาย ความเป็นมนุษย์ของผู้คุม การเมืองก็ส่วนตัว ส่วนตัวก็การเมือง สำคัญถึงภคินีภาพในที่ไม่น่าจะเกิดขึ้นเป็นสิ่งที่การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยขาดไม่ได้เช่นกัน

อาจารย์อุ่งน มาลิก: การต่อสู้ประกอบด้วยสัจจะ

ผู้หญิงอีกคนหนึ่งซึ่งผู้เขียนคิดว่าควรได้รับความสนใจในประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยคือ อาจารย์อุ่งน มาลิก อาจารย์เกิดในปี 2460 และเสียชีวิตตอนปี 2533 เป็นผู้ทำงานเพื่อสร้างสังคมที่เป็นธรรมตลอดชีวิตของอาจารย์ และได้มีส่วนร่วมสืบทอดเจตนารมณ์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยของอาจารย์ปรีดีและท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์⁹

แม้ว่าอาจารย์อุ่งนจะเกิดห่างจากท่านผู้หญิงพูนศุขเพียงสี่ปี (เกิดปี 2456) ไม่ได้ร่วมในการเคลื่อนไหวสันติภาพ ไม่ได้ถูกจับในข้อหาเดียวกับท่านผู้หญิงพูนศุข ตอนนั้นอาจารย์สอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนสุกิจวิทยาทาที่กรุงเทพฯ แต่อีกยี่สิบกว่าปีหลังจากการจับกุมผู้ที่เกี่ยวข้องในการเรียกร้องสันติภาพเพื่อปกป้องชีวิตของประชาชนโลกและตั้งข้อหาว่าเป็นกบฏ อาจารย์อุ่งนก็ตกอยู่ในสภาวะที่ไม่ต่างกันมากจากสภาวะของท่านผู้หญิงพูนศุขในขณะนั้น

หลังการสังหารหมู่และรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519 อาจารย์อุ่งนถูกจับและกักขังเกือบ 60 วัน โดยไม่ได้ถูกตั้งข้อหาอย่างเป็นทางการ แต่ถูกสงสัยว่าเป็นผู้ที่รัฐตอนนั้นเรียกว่าเป็น “ภัยต่อสังคม” ตามคำสั่งที่ 22 ที่ออกเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2519 โดยคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ซึ่งระบุผู้ที่เป็นภัยต่อสังคมแก่ประเภท ที่จะต้องถูกกักขังโดยมิชอบและถูกบังคับฝึกรบโดยไม่กำหนดสิ้นสุดตามอำเภอใจของเจ้าหน้าที่ เพื่อให้ผู้ที่เป็น “ภัยต่อสังคม” ได้ “กลับเป็นพลเมืองดี” และยอมรับ “การปกครองระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข” ว่าเป็นรูปแบบการปกครองหนึ่งเดียวที่เหมาะสม ผู้ถูกกักขังจะได้รับการปล่อยตัวหากพบว่าเป็นผู้ที่ถูกหลอกให้มีพฤติกรรมเป็นภัยต่อสังคมหรือได้แสดงว่าเลิกพฤติกรรมอย่างอันตรายนั้นแล้ว¹⁰

ผู้คนจำนวนที่ไม่มีใครทราบแน่นอนถูกกักขังและฝึกรบ ภายใต้อำนาจแห่งคำสั่ง 22 ซึ่งประกอบด้วย นักศึกษาและประชาชนที่เอียงซ้าย ครูซึ่งใกล้ชิดกับชาวบ้านที่วิจารณ์การเอาเปรียบหรือการทุจริตโดยข้าราชการหรือผู้มีอำนาจอื่น ๆ ชาวนาที่เรียกร้องความยุติธรรม ฯลฯ ในสมัยประชาธิปไตยระหว่าง 14 ตุลาคม 2516 จนถึง 6 ตุลาคม 2519

⁹ อาจารย์อุ่งน บริจาคที่ดินและช่วยก่อตั้งสถาบันปรีดี พนมยงค์ เมื่อปี 2538

¹⁰ ราชกิจจานุเบกษา (ฉบับพิเศษ), 13 ตุลาคม 2519, เล่ม 93, ตอน 128, หน้า 1-5. คำสั่งนี้มีผลบังคับใช้ถึงวันที่ 8 สิงหาคม 2522; ราชกิจจานุเบกษา (ฉบับพิเศษ) 8 สิงหาคม 2522, เล่ม 96, ตอน 135, หน้า 1-4.

ทั้งหมดนี้ไม่ใช่อาชญากรรม แต่เป็นการเคลื่อนไหวและการกระทำของผู้ที่กำลังสร้างสังคมใหม่ แต่ในสมัยรัฐเผด็จการหลังการสังหารหมู่และรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519 ความคิดเห็นที่ต่างกัน การมีสำนึกในความไม่เป็นธรรม และการเรียกร้องความยุติธรรม กลายเป็นสิ่งที่เป็น “ภัยต่อสังคม” และอันตรายในสายตาของรัฐ

แล้วอาจารย์อ๋องล่ะ ทำไมอาจารย์อ๋องจึงถูกกักขังในฐานะที่เป็น “ภัยต่อสังคม” ผู้เขียนอยากเสนอว่า สาเหตุที่ทำให้อาจารย์อ๋อง ถูกกักขังในฐานะที่เป็นภัยต่อสังคมเป็นสาเหตุเดียวกับที่คิงทำให้อาจารย์ไม่ได้ถูกเขียนถึงในประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย แต่จริง ๆ แล้วในสายตาของผู้เขียนเป็นสาเหตุที่ผลักดันให้เรายังควรสนใจศึกษาชีวิตของอาจารย์ สาเหตุคือ อาจารย์อ๋อง มาลิก เป็นผู้หญิงที่ฝ่าฝืนประเภทต่าง ๆ อย่างเช่น ประการแรก อาจารย์อ๋องซึ่งเป็นคนหัวก้าวหน้าแต่ไม่ใช่คอมมิวนิสต์ ตอนผู้เขียนเพิ่งเริ่มศึกษาชีวิตของอาจารย์อ๋องเมื่อสี่ปีก่อน ผู้เขียนคิดว่าอาจารย์คงทำงานให้พรรคคอมมิวนิสต์แบบใต้ดินในเมือง ผู้เขียนถามเพื่อน ๆ และลูกศิษย์ของอาจารย์ ทุกคนปฏิเสธอย่างเด็ดขาด ซาตรี หุตานวัตร อดีตนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่และลูกศิษย์ของอาจารย์เขียนไว้ว่า “จากลักษณะภายนอกที่ปรากฏอาจทำให้บางคนมีทัศนะว่า ท่านอาจารย์เป็นคนหัวรุนแรงเอียงซ้ายหรือเป็นคอมมิวนิสต์ แต่โดยแท้จริงแล้วท่านอาจารย์ไม่ได้เป็นมาร์กซิสต์หรือคอมมิวนิสต์ ท่านอาจารย์เป็นนักต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม และเป็นพุทธศาสนิกชนผู้เคร่งครัดสมณะและนิยมในการเจริญสมาธิภาวนา โดยเฉพาะคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุแห่งวัดสวนโมกข์ฯ ได้รับความนิยมเชื่อถือจากท่านอาจารย์เป็นพิเศษ เป็นที่แน่นอนว่าท่านอาจารย์กับพวกเราเคยได้ศึกษาค้นคว้าถกเถียงกันหัวข้อลัทธิต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นของใครตลอดจนแก่นแท้ด้านแนวคิดและปรัชญาด้วยแต่นั้นก็เป็นแต่เพียงการศึกษา และแสวงหาทางออกให้กับปัญหาต่าง ๆ เท่านั้น มิใช่ปักใจเชื่อในลัทธิใดลัทธิหนึ่ง” (ซาตรี หุตานวัตร, 2542: 27) และประการที่สอง อาจารย์อ๋องคัดค้านระบบชนชั้นและการมองความเป็นผู้หญิงแบบทรศนะโอเดียวอย่างแคบของความเป็นผู้หญิง แต่อาจารย์ก็นับถือศาสนาพุทธอย่างลึกซึ้ง อันนี้เป็นตัวอย่างแค่สองประการของการฝ่าฝืนการแบ่งผู้คนเป็นกลุ่ม ๆ ตามความแตกต่างทางการปฏิบัติชีวิต การมองสังคมและโลก และการเปลี่ยนแปลงชีวิต สังคม และโลกของอาจารย์อ๋อง

การฝ่าฝืนแบบนี้คงทำให้เจ้าหน้าที่รัฐไม่ค่อยสบายใจ เพราะในช่วงเวลาที่รัฐไทยได้มองประชาชนผ่านเลนส์ความแตกต่างแบบเป็นสองขั้วอย่างดี/ไม่ดี คอมมิวนิสต์/ไม่คอมมิวนิสต์ ยอมทำตามรัฐ/ไม่ยอมทำตามรัฐ และฝ่ายเรา/ฝ่ายต่อต้านเรา การฝ่าฝืนคงเป็นภัยเองในสายตาของรัฐ

บทเรียนอันหนึ่งของชีวิตของอาจารย์อุ่งน อาจได้แก่ สิ่งที่ไม่ผิดกฎหมายในสมัย ประชาธิปไตยได้กลายเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายภายใต้เผด็จการ ความหมายของความคิดและการกระทำเป็นสิ่งที่เปลี่ยนได้แล้วแต่สถานการณ์ทางการเมืองและสังคม แต่สิ่งที่ผู้เขียนอยากเน้นมากกว่านี้ คือ โดยมุมมองนักเรียนประวัติศาสตร์ สิ่งที่อยู่เบื้องหลังการฝ่าฝืนต่าง ๆ ของอาจารย์อุ่งน คือความกล้าหาญ บทเรียนที่ชีวิตของอาจารย์อุ่งนสอนพวกเราที่สนใจประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยคือ ความกล้าหาญเป็นสิ่งที่มียหลายรูปแบบ การเดินขบวนเป็นการแสดงออกชนิดหนึ่งที่เรารู้ใจอย่างชัดเจนและง่าย ๆ การลงมือทำงานเพื่อสังคมตอนที่คนอื่นนั่งนิ่งเฉยเป็นการแสดงออกอีกชนิดหนึ่ง ความกล้าหาญทั้งสองชนิดนี้ (และอีกหลาย ๆ ชนิดด้วยซ้ำ) เป็นสิ่งที่ช่วยสร้างประชาธิปไตยและความยุติธรรม ช่วงเก้าปีก่อนวันที่อาจารย์อุ่งนถูกกักขังในฐานะที่เป็นภัยต่อสังคมแสดงถึงความกล้าหาญของผู้หญิงคนหนึ่งที่ไม่ค่อยทำตามจารีตหรือสัจนิยมที่ไม่มีประโยชน์ต่อประชาชน

ในปี 2511 อาจารย์อุ่งนขึ้นไปสอนจิตวิทยาที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตอนนั้น อาจารย์อุ่งน อายุ 51 ปีแล้วและมหาวิทยาลัยเพิ่งเปิดใหม่มาได้เพียงสี่ปี ในปี 2512 และ 2513 อาจารย์อุ่งนได้ร่วมกับอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ จัดตั้งให้นักศึกษาไปซ่อมแซมวัดฝายหิน ที่อยู่ติดกับมหาวิทยาลัยด้านทิศตะวันตก อาจารย์นิธิเล่าว่างานเริ่มต้นตอนที่อาจารย์อุ่งน ได้เงินจำนวนหนึ่งมา แล้วตกลงจะใช้ซื้อระฆังให้วัด ในความคิดเห็นของอาจารย์นิธิ นี่ก็เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับอาจารย์อุ่งน ที่มักเลือกใช้เงินทรัพย์สินส่วนตัวเพื่อรับใช้ผลประโยชน์ส่วนรวม ไม่ใช่เพื่อเอามาซื้อสิ่งของตามความต้องการส่วนตัว (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 19)

โครงการที่วัดฝายหินของอาจารย์อุ่งน เป็นจุดเริ่มขยายการเคลื่อนไหวของนักศึกษาและความสนใจของอาจารย์อุ่งนต่อกิจกรรมนักศึกษาด้วย นอกจากงานนี้ ก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 อาจารย์อุ่งนได้ลงมือร่วมทำวารสารสิ่งพิมพ์และกลุ่มละครของนักศึกษา และเป็นสมาชิกสภาอาจารย์ด้วย ลูกศิษย์คนหนึ่งของอาจารย์อุ่งนเล่าให้ฟังว่า แม้ตั้งแต่ก่อน 14 ตุลา ชีวิตของอาจารย์ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงแล้ว ช่วงปิดเทอม มีนาคมถึง มิถุนายนปีนั้น อาจารย์ไม่แน่ใจว่าจะไปพักทำสมาธิที่วัดสวนโมกข์เหมือนเดิม หรือว่าจะอยู่เชียงใหม่ร่วมจัดตั้งกับนักศึกษาและขบวนการอะไร ในที่สุดอาจารย์ก็ตัดสินใจอยู่เชียงใหม่ ช่วงนั้น (นิรนาม, สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม 2547) หลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 อาจารย์อุ่งนเข้าร่วมในงานกิจกรรมการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองที่ต่อต้านอำนาจที่ไม่ชอบธรรมอย่างเต็มที่ ช่วงนี้อาจารย์ใช้หมวกขานนาที่มักใส่เป็นป้ายรณรงค์เขียนข้อความอย่าง “กองทัพอเมริกาออกไป” และ “ความยุติธรรมเพื่อขานนา” (นิรนาม, สัมภาษณ์, 7 มีนาคม 2548)

ตอนที่เกิดเหตุการณ์การสังหารหมู่ 6 ตุลาคม 2519 ลูกศิษย์และเพื่อนหลายคนของอาจารย์อุ้มตกลงเข้าป่าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย แต่อาจารย์ไม่เคยคิดที่จะหนีจากเมือง เพราะรู้สึกว่าการร่วมงานกับนักศึกษาและชาวบ้านชาวไร่เป็นงานที่ชอบธรรม (เอ็ด ภิรมย์, 2543: 71) แต่รัฐไทยกลับคิดต่างไป ในต้นเดือนพฤศจิกายน ตอนอายุ 59 ปี อาจารย์อุ้มถูก “กวาด” แล้วกักขังกับอีก 40 คนที่ถูกกล่าวหาว่าเป็น “ภัยต่อสังคม” ทางการเมือง ในศูนย์การุณยเทพที่เชียงใหม่¹¹

ตอนที่อาจารย์อุ้มถูกกักขังที่ศูนย์การุณยเทพ เจ้าหน้าที่บังคับให้เขียนรายงานพฤติกรรมตนเอง เป็นแบบการวิจารณ์ตนเองของพรรคคอมมิวนิสต์ แต่ในแง่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ อาจารย์เขียนเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2519 ตั้งชื่อเรื่องว่า “รายงานพฤติกรรมของนางอุ้ม มาลิก ที่สัมพันธ์กับนักศึกษา” (อุ้ม มาลิก, 2543: 7)

อาจารย์อุ้มเริ่มด้วยการกล่าวว่า “เพื่อให้มองเห็นภาพชัดเจนว่าสิ่งใดนำไปสู่พฤติกรรมของข้าพเจ้าดำเนินมาจนเข้ามาถึงศูนย์การุณยเทพ ก็จำเป็นต้องเล่าเรื่องเก่า ๆ สืบมา” (อ้างแล้ว)

จากนั้นอาจารย์เล่าถึงประสบการณ์การศึกษาและงานสอน การแยกกันกับสามีในปี 2499 ตั้งแต่นั้นอาจารย์ก็ใช้ชีวิต “อยู่กับนักเรียน การกีฬาโรงเรียน การทำสวนดอกไม้ การพัฒนาตนเอง พัฒนาสถานที่ทำงาน และแสวงหาความรู้” (อ้างแล้ว)

อาจารย์อุ้มเล่าถึงการทำงานที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยบอกว่าตอนที่เพิ่งไปถึง “ข้าพเจ้าก็พบว่านักศึกษาส่วนใหญ่มีแนวโน้มมาอยู่กับการสนุก เทียวกลางคืน เต้นรำ เล่นรัก การพนัน ทั้งหญิงชาย นับเป็นสิ่งไร้ความหมายและไร้สร้างสรรค์ อาจเป็นเพราะเขาขาดความรู้ว่าชีวิตที่ดีกว่านั้นยังมีชีวิตประเสริฐที่ยังประโยชน์ต่อตนเองและต่อสังคม” (อ้างแล้ว) อาจารย์พยายามให้นักศึกษามีโอกาสทำงานเพื่อสังคม อย่างโครงการปรับปรุงวัดฝายหิน นักศึกษาที่มาเข้าร่วมไม่มีใครเป็นลูกศิษย์ของอาจารย์เลย “จึงสันนิษฐานว่าเกิดจากดวงใจที่จะทำงานเพื่อ

¹¹ ศูนย์การุณยเทพตั้งขึ้นในปี 2512 โดยกองอำนวยการป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์ (กอ.ปค.) หลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ กอ.ปค. ถูกเปลี่ยนเป็นกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร (กอ.รมน.) แล้ว กอ.รมน. ก็ได้กลายเป็นผู้บริหารศูนย์การุณยเทพ ผู้ที่ถูกกักขังที่ศูนย์การุณยเทพที่เชียงใหม่เล่าว่า พวกเขาไม่ถูกรื้อข้อมหรือการทำร้ายร่างกายอย่างอื่น ซึ่งต่างจากกรณีที่กักขังอื่น ๆ พวกเขาได้กินข้าวสามมื้อ ได้ไปเที่ยววัดและอนุสรณ์สถานสำคัญ และมีเวลาเล่นปิงปองและแบดมินตัน อย่างไรก็ตาม อย่าลืมว่าพวกเขาถูกกักขังโดยมิชอบหลังประทุที่ลือคั่วได้ถูกสอบสวน และไม่เคยได้รับฟังเหตุผลจากเจ้าหน้าที่รัฐว่าทำไมจึงถูกจับกักขัง

สาธารณสุขประโยชน์ของเขา” (อ้างแล้ว) อาจารย์อ่องุ่นและผู้อื่นที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นภัยต่อสังคม (ทางการเมือง) ที่ถูกกักขังที่ศูนย์การฉุนยเทพ ถูกปล่อยตัวอย่างเอิกเกริกในวันที่ 14 ธันวาคม 2519 (ไทยนิวิสต์, 2519: 1, 11).

ตอนที่ผู้เขียนได้ทบทวนชีวิตของอาจารย์อ่องุ่น ในเส้นทางประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย แน่ใจว่าจะนึกถึงการเสียอิสรภาพของอาจารย์อ่องุ่นในช่วงการกักขังนั้น แต่ความหมายและบทเรียนของการกักขังครั้งนั้นของอาจารย์อ่องุ่นมีมากกว่าการเสียอิสรภาพ ในประโยคสุดท้ายของรายงานพฤติกรรม อาจารย์อ่องุ่นเขียนไว้ว่า “การทำงานเพื่อช่วยบุคคลที่ตกทุกข์และมีปัญหา เป็นปัจจัยชีวิตของข้าพเจ้า” (อ่องุ่น มาลิก, 2543: 8) อาจารย์อ่องุ่นไม่ได้เลือกสรรภาพว่าถูกหลอกหรือเขียนว่ากลับใจจะทำตามที่รัฐสั่งในอนาคต ซึ่งคงจะช่วยให้ได้ออกจากศูนย์เร็วขึ้น แต่อาจารย์อ่องุ่น เลือกเล่าถึงการเปลี่ยนแปลงในชีวิตที่ผลักดันให้เข้าขบวนการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม อาจารย์แสดงอย่างชัดว่าไม่ถูกหลอก ไม่ได้ตกเป็นเครื่องมือของผู้อื่น ยิ่งไปกว่านั้นด้วยการเล่าถึงการทำงานด้วยความจริงใจเพื่อให้สังคมดีขึ้นและให้นักศึกษาทำงานเพื่อสังคมไม่ใช่ใช้ชีวิตแค่เพื่อตนเอง เราคงได้เข้าใจได้ว่า อาจารย์อ่องุ่นยังวิจารณ์พฤติกรรมของกระแสหลักของสังคมไทยแม้ว่าตนเองถูกกักขังอยู่

คุณอังคณา นิละไพจิตร: ความยุติธรรมเป็นเรื่องส่วนตัว และความยุติธรรมเป็นเรื่องสากล

ผู้หญิงคนที่สามที่ผู้เขียนคิดว่าต้องถูกเน้นเป็นส่วนสำคัญของประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยคือ คุณอังคณา นิละไพจิตร ที่เป็นคนอีกรุ่นหนึ่งห่างจากท่านผู้หญิงพูนศุขและอาจารย์อ่องุ่นหลายปี เธอเป็นผู้ที่ทำงานและต่อสู้ในยุคปัจจุบันนี้ แต่เวลาที่ผู้เขียนนึกถึงผู้หญิงและการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย คุณอังคณาเป็นคนหนึ่งที่พลาดขาดมิได้ และเป็นคนหนึ่งที่อยู่ในช่วงศัตระกูล (ที่ไม่ใช่เป็นวงศ์ตระกูลในความหมายของสายเลือด แต่เป็นวงศ์ตระกูลในความหมายของการพยายามสร้างสังคมที่มีสันติภาพและความยุติธรรม) เดียวกับท่านผู้หญิงพูนศุขและอาจารย์อ่องุ่น แต่ผู้เขียนเลือกเขียนถึงปัจจุบันในเชิงประวัติศาสตร์เพราะรู้ว่าการดูถูกผู้หญิงเป็นสิ่งที่ปฏิบัติอย่างหลบเร้นมาตลอด ผู้เขียนอยากเขียนในแง่การป้องกันเพื่อกันไม่ให้เกิดผลจากการดูถูกนี้

คุณอังคณาเป็นผู้หญิงที่ทำหน้าที่เป็นทั้งแม่และภรรยาที่ทำงานที่บ้าน และพยาบาลที่ทำงานในโรงพยาบาล ชีวิตก็ยุ่งกับสามหน้าที่อย่างนี้จนถึงวันที่ 12 มีนาคม 2547 ที่เป็นวันที่คุณสมชาย นิละไพจิตร ผู้เป็นสามีของคุณอังคณา ถูกบังคับอุ้มหาย ตั้งแต่วันนั้นชีวิตของคุณอังคณาเปลี่ยนแปลงไปเลย คุณสมชายเป็นนายความและนักเคลื่อนไหวเพื่อ

สิทธิมนุษยชนที่ต่อสู้เพื่อความยุติธรรม และเพื่อปกป้องสิทธิของผู้ที่มีถูกละเมิดสิทธิกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ในเดือนกุมภาพันธ์ 2547 หนึ่งเดือนก่อนถูกอุ้มหาย คุณสมชายได้เป็นทนายให้เยาวชนมุสลิมห้าคนที่จังหวัดนครราชสีมาที่ถูกจับ และคุมขังในข้อหาเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติในช่วงแรก ๆ หลังจากทนายอัยการศึกษากฎกักขังที่ใช้ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ห้าคนนี้ไม่ได้รับความเป็นธรรมในช่วงระหว่างถูกกักขังอยู่ และยังคงซ้อมทรมาน ห้าคนนี้เขียนจดหมายบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับการซ้อมทรมานที่ประสบและร้องเรียนขอความเป็นธรรม วันที่ 10 มีนาคม คุณสมชายส่งจดหมายฉบับนี้ไปหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องหลายที่ แต่ทั้งการบันทึกและร้องเรียนความเป็นธรรมกลายเป็นสิ่งที่ไม่ปลอดภัยสำหรับห้าคนที่ถูกซ้อมทรมานและทนายที่ต่อสู้ร่วมกับเขา บางครั้งผู้ที่มีอำนาจต้องการปิดไม่ให้ความจริงออกมาปรากฏ

เวลาประมาณสองทุ่มสามสิบนาทีของวันที่ 12 มีนาคม คุณสมชายถูกบังคับให้เข้าไปในรถคันหนึ่งกลางกรุงเทพฯ มีพยานที่เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หลังจากวันนั้น คุณสมชายไม่ได้กลับบ้าน การบังคับอุ้มหายเป็นความรุนแรงชนิดหนึ่งที่ทำให้ญาติและคนรักของเหยื่อต้องทรมานอย่างรุนแรง เพราะการหายตัวไปหมายความว่าไม่ได้จัดงานศพ ไม่ได้ทำการไว้ทุกข์ตามปกติ เพราะไม่มีศพและไม่มีความชัดเจนว่าในท้ายที่สุดแล้วชะตากรรมของผู้ที่ถูกบังคับอุ้มหายเป็นอย่างไร

วันที่ 14 มีนาคม 2547 คุณอังคณาไปแจ้งความที่สถานีตำรวจว่าคุณสมชายหายไปตั้งแต่วันนั้นถึงปัจจุบันนี้คุณอังคณาต่อสู้เพื่อความยุติธรรมในกรณีที่มีผู้ถูกบังคับอุ้มหายโดยใช้เส้นทางของกระบวนการยุติธรรมเพื่อผลักดันให้ศาลสำนึกว่าการบังคับอุ้มหายเป็นอาชญากรรม และพยายามเข้าถึงความยุติธรรมในกรณีของคุณสมชาย คุณสมชายไม่ใช่คนแรกที่ถูกบังคับอุ้มหายในประเทศไทย¹² (WGEID, 2018) แต่เป็นกรณีแรกที่เป็นคดีในศาล

¹² Working Group on Enforced and Involuntary Disappearances (WGEID) ของสหประชาชาติ รายงานว่ามีอย่างน้อย 82 ที่ถูกบังคับอุ้มไว้ในเมืองไทยระหว่างปี 2523 และปี 2561; WGEID, “Communications, cases examined, observations and other activities conducted by the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances,” Human Rights Council, 115th session (23 April–2 May 2018), A/HRC/WGEID/115/1, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/251/55/PDF/G1825155.pdf?OpenElement>. จำนวน 82 คนนี้ไม่ได้ครอบคลุมถึงผู้ลี้ภัยในประเทศเพื่อนบ้าน 9 คนที่ถูกบังคับอุ้มหายตั้งแต่ปี 2559; คนล่าสุดคือคุณวันเฉลิม สัตย์ศักดิ์สิทธิ์ นักเคลื่อนไหวคนเสื้อแดงที่ออกจากประเทศไทยหลังรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557 และถูกบังคับอุ้มหายจากหน้าตึกอภัยที่กรุงเทพมหานคร ประเทศกัมพูชา ณ วันที่ 4 มิถุนายน 2563.

ถึงปัจจุบันนี้ยังไม่มีประเภทอาชญากรรม “การบังคับอุ้มหาย” ในกฎหมายไทย ยิ่งกว่านั้นการที่การบังคับอุ้มหายไม่มีศัพ ก็ทำให้ใช้กฎหมายเกี่ยวกับการฆาตกรรมไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่การบังคับอุ้มหายก็หมายความว่ามีการสังหารและทิ้งหรือใช้วิธีอื่นทำให้ศพหายด้วย แล้วก็ต้องไปใช้กฎหมายอื่นที่เบากว่าแทน ในกรณีของการอุ้มหายสมชายมีตำรวจห้าคนที่ ถูกจับตั้งข้อหาและดำเนินคดี ในทุกจุดของกระบวนการพิจารณาคดีในศาลชั้นต้นมีอุปสรรคหลายชนิดและมีร่องรอยของการแทรกแซงของอำนาจมืด ในเดือนมกราคม 2549 มีคำพิพากษาว่าในตำรวจห้าคนนั้นมีสี่คนที่ไม่มี ความผิดและเพียงคนเดียวที่มีความผิด ทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยอุทธรณ์ แต่ในเดือนมีนาคม 2554 ศาลอุทธรณ์ยกฟ้อง ฝ่ายโจทก์อุทธรณ์อีก ศาลฎีกายกฟ้องซ้ำ ยิ่งไปกว่านั้นศาลฎีกาพิพากษาว่าคุณอังคณาและลูกไม่มีสิทธิเป็นโจทก์ร่วม แม้ว่าถูกคุกคามตลอดแต่คุณอังคณาก็ไม่ยอมหยุดการต่อสู้

ในวาระครบรอบหนึ่งทศวรรษการบังคับอุ้มหายของคุณสมชาย คุณอังคณาเขียนไว้ว่า “การบังคับสูญหายของสมชาย นีละไพจิตร ส่งผลให้ชีวิตของดินแดนเปลี่ยนแปลงไป จากผู้หญิงธรรมดา ๆ ที่ไม่มีความรู้ด้านกฎหมาย ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายกับครอบครัว กลับต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ครุ่นคิดแต่จะทำอย่างไรฉันจะนำพาลูก ๆ ทั้ง 5 คนให้ก้าวผ่านช่วงเวลา ที่ทุกข์ทรมาน ปวดร้าว และไม่ปลอดภัยนี้ได้อย่างไร ในขณะที่เดียวกันฉันยังต้องคิดต่อว่า แล้วจะหาความเป็นธรรมให้กับพ่อของลูก ๆ ได้อย่างไร ฉันมักพูดเสมอว่า ‘แม้กระบวนการ ยุติธรรมจะไม่สามารถคืนชีวิตให้สมชายได้ แต่กระบวนการยุติธรรมก็สามารถปฏิเสธความ รับผิดชอบในการคืนความเป็นธรรมให้แก่เขา’ และแม้ฉันจะได้รับการเยียวยาจากรัฐบาล ยิ่งลักษณะเป็นจำนวนเงินสูงสุดอย่างที่ผู้หญิงธรรมดา ๆ อย่างฉันทำงานหนักทั้งชีวิตก็ยังไม่ สามารถหามาได้ แต่เงินก็ไม่สามารถคืนศักดิ์ศรีให้แก่เหยื่อได้ *รัฐบาลให้การเยียวยาโดยไม่ เคยพูดถึงความจริงและความยุติธรรม ไม่เคยมีแต่คำ ‘ขอโทษ’ จากรัฐบาลหรือสำนักงาน ตำรวจแห่งชาติ*” (อังคณา นีละไพจิตร, 2557: 34)

ในเวลาเดียวกันที่กำลังต่อสู้เพื่อความยุติธรรมในคดีของคุณสมชาย คุณอังคณา ตั้งมูลนิธิแห่งหนึ่งขึ้นเพื่อทำงานเพื่อคนอื่นนอกจากชีวิตของครอบครัวตนเอง คือ มูลนิธิ ยุติธรรมเพื่อสันติภาพ กรณีของการบังคับอุ้มหายของคุณสมชายเป็นจุดเริ่มต้นของการต่อสู้ที่ ขยายไปเรื่อย ๆ ทุกวันนี้ คุณอังคณาและมูลนิธิลงมือร่วมทำงานเพื่อบันทึกความจริงไม่ให้ถูกลืม และพยายามเข้าถึงความยุติธรรมในกรณีในภาคใต้ ที่การบังคับอุ้มหายเป็นส่วนหนึ่งของการ ใช้ความรุนแรงโดยรัฐ และร่วมทำงานและสนับสนุนคุณพัฒนา พุกษาพรพรณ ที่เป็นภรรยา ของคุณบิลลี่ พอลละจี รักจงเจริญ ที่เป็นนักต่อสู้เพื่อสิทธิชาวกะเหรี่ยงในชุมชน ที่ถูกบังคับ อุ้มหายตั้งแต่วันที่ 17 เมษายน 2557 หลังจากถูกควบคุมตัวโดยเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ

แก่งกระจานในจังหวัดเพชรบุรี นอกจากนี้คุณอังคณาและมูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพยังไม่ได้ทำงานแคร่กรณีในประเทศไทย แต่สนับสนุนการต่อสู้เพื่อบ้านที่กินและเข้าถึงความยุติธรรมในกรณีการบังคับอัมหายในประเทศเพื่อนบ้านและประเทศเอเชียต่าง ๆ อย่างเช่น กรณีของการบังคับอัมหายของคุณสมบัติ สมพอน ที่เป็นนักเคลื่อนไหวประชาสังคมในประเทศลาวที่ถูกอัมในกรุงเวียงจันทน์เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2555 ตั้งแต่นั้นคุณอังคณาก็ได้ร่วมเป็นเพื่อนต่อสู้กับคุณชู่ย เม้ง ภรรยาของคุณสมบัติ ร่วมในการแสดงความเป็นห่วงและในการรณรงค์เรียกร้องผลักดันให้รัฐบาลลาวให้คำตอบต่อคำถามที่ว่า “คุณสมบัติอยู่ที่ไหน” ข้อมูลเรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญสำหรับญาติของผู้ที่ถูกบังคับอัมหาย นอกจากการต่อต้านการบังคับอัมหาย คุณอังคณาเป็นกรรมการของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งประเทศไทย ชุดยุครัฐประหาร 2557 และเป็นกรรมการคนเดียวที่มีจุดยืนต่อต้านรัฐประหารและรัฐบาลเผด็จการด้วยซ้ำ¹³

การกระทำของคุณอังคณามาจากความรู้สึกนึกถึงภาพอันลึกซึ้ง ในวาระครบรอบหนึ่งทศวรรษการบังคับอัมหายของคุณสมชาย คุณอังคณาได้เขียนอีกว่า “...ฉันขอเป็นกำลังใจให้ญาติผู้สูญหายทุกคนที่ยังคงต่อสู้เพื่อค้นหาความจริง และความยุติธรรมท่ามกลางความรุนแรงและการข่มขู่คุกคาม ฉันเชื่อว่าไม่มีใครเล็กเกินไปที่จะอยู่อย่างมีเกียรติ และมีศักดิ์ศรี ฉันเชื่อว่าบาดแผลที่อยู่ในใจของทุกคนแม้จะมองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ แต่รอยแผลนี้จะบอกเล่าเรื่องราวความขมขื่น ความเจ็บปวด และความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี และเพราะรอยแผลนี้เองการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมจึงยังคงอยู่ ฉันเชื่อว่าในท่ามกลางประสบการณ์ที่พ่ายแพ้และเจ็บปวดยังมีมิตรภาพที่ถักทอขึ้นจากผู้คนร่วมสังคม รวมทั้งน้ำใจไมตรี และความอาทร ซึ่งยังคงอยู่และมีอาจลบลือนลงได้ด้วยกาลเวลา” (อังคณา นิละไพจิตร, 2557: 35) ชีวิตการต่อสู้ของคุณอังคณาแสดงว่าความยุติธรรมและความอยู่ดีธรรมก็เป็นเรื่องส่วนตัว ยิ่งกว่านั้นความยุติธรรมและความอยู่ดีธรรมก็เป็นเรื่องสากลด้วย

¹³ คง/ควรแปลกใจไม่น้อยที่กรรมการคนอื่นส่วนใหญ่สนับสนุนเผด็จการ ปกติสิทธิมนุษยชนและเผด็จการไม่ค่อยสอดคล้องกัน นี่สะท้อนถึงวิกฤตทางสังคมการเมืองและการปกครองในยุค คสช. หรืออธิบายสั้น ๆ คือ 2+2 = 5

ภรณ์ทิพย์ มั่นคง: การต่อสู้ทางการเมืองจำเป็นต้องมีความสร้างสรรค์และความกล้า

ผู้หญิงคนที่สี่คือคุณภรณ์ทิพย์ มั่นคง ที่ผู้เขียนจะเรียกว่าพี่กอฟ¹⁴ ที่เป็นคนหนึ่งที่ต้องเผชิญหน้ากับความโหดร้ายและการละเมิดสิทธิมนุษยชนของ คสช. โดยตรง ไม่กี่เดือนหลังรัฐประหาร ตอนเพิ่งอายุ 27 ปีในวันที่ 15 สิงหาคม 2557 พี่กอฟโดนถูกจับในข้อหาการละเมิดมาตรา 112 ของประมวลกฎหมายอาญา จากการที่เคยมีส่วนร่วมในการทำละคร “เจ้าสาวหมาป่า” ที่แสดงเจ็ดเดือนก่อนรัฐประหารในงานครบรอบ 40 ปี การเคลื่อนไหว 14 ตุลาคม 2516 เป็นละครที่วิเคราะห์วิจารณ์ช่องว่างระหว่างคนจนและคนรวย และผู้กดขี่และผู้ถูกกดขี่ในราชอาณาจักรแห่งหนึ่ง ตอนเดือนพฤศจิกายน 2556 ไม่กี่วันหลังการแสดง กลุ่มคัลเลอร์เจ้ากล่าวหาว่าเป็นละครที่หมิ่นกษัตริย์ แต่ตำรวจรอจนถึงช่วงหลังรัฐประหารก่อนออกหมายจับ พี่กอฟและอีกคนหนึ่งเข้าร่วม คุณปติวัฒน์ สาหร่ายแย้ม ถูกขังโดยทันที ไม่ได้ประกันตัว ในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2558 ทั้งคู่ถูกพิพากษาจำคุกสองปีครึ่งเพราะเล่นละคร¹⁵ ได้ออกจากคุกเร็วกว่ากำหนดคดีหนึ่งเพราะได้อภัยโทษตอนปลายเดือนสิงหาคม 2559

ตั้งแต่วันที่ออกมาพี่กอฟรีบเริ่มเขียนบันทึกชีวิตสองปีหลังถูกกรง หนังสือเล่มที่พิมพ์ออกมา *มันทำร้ายเราได้แค่ไหนแหละ* (ภรณ์ทิพย์ มั่นคง, 2562) ไม่ใช่ไดอารี่นักโทษการเมือง ไม่ใช่เล่มที่บันทึกความเลวร้ายของเรือนจำแบบธรรมดา แต่เป็นเล่มที่สะท้อนถึงความสร้างสรรค์และความกล้า ที่ทำให้พี่กอฟ รอดตอนที่ผู้มีอำนาจไม่อยากจะรอด และสำคัญสำหรับการต่อสู้ นอกจากนั้นหนังสือเล่มนี้มีสองประเด็นที่สำคัญสำหรับการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย การปฏิเสธการถูกนิยามโดยคนอื่นเป็นสิ่งที่ต้องทำ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ต้องมีรูปธรรมที่หลากหลาย ไม่ใช่แต่นามธรรม เพราะฉะนั้น ผู้เขียนอยากเสนอว่า มันทำร้ายเราได้แค่ไหนแหละ ไม่ใช่เป็นเพียงหนังสือที่ผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยควรอ่าน แต่เสนอว่าควรเข้าใจว่าพี่กอฟเป็นนักประวัติศาสตร์

¹⁴ ผู้เขียนได้รู้จักพี่กอฟตั้งแต่มัธยมไปอยู่ในคุก เขียนจดหมายแลกเปลี่ยนกันและผู้เขียนแปลนิทานที่พี่กอฟเขียน พี่กอฟเรียกตัวเอง “พี่” ตลอด ไม่ว่าคนที่คุยด้วยเป็นอายุน้อยกว่าหรือสูงกว่า เราสองคนห่างกันมากกว่าสิบปี แต่ผู้เขียนนิยมอย่างมากและเรียกตามนี้ คิดว่าเป็นวิธีต่อต้านลำดับชั้นที่นอกกระแสหลักชัดดี เราต้องเล่นกับระบบเพื่อล้มระบบ ตอนผู้เขียนถามพี่กอฟว่าอยากให้เรียกอย่างไรในบทความชิ้นนี้ก็ตอบว่า “พี่กอฟ”

¹⁵ แม้ว่าเคยพูดและเขียนเกี่ยวกับคดีนี้ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษหลายรอบ ยังไม่ชินกับประโยค “จำคุกเพราะเล่นละคร” งานศิลปะไม่ใช่อาชญากรรม

คนสำคัญคนหนึ่งด้วยซ้ำ ยิ่งในสมัยการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยที่เริ่มต้นตอนเดือนกรกฎาคม 2563

ตั้งแต่คำนำที่ก๊อฟเตือนผู้อ่านว่า เล่มนี้ไม่ธรรมดา เขียนว่า “การติดคุกคงเป็นเรื่อง เลวร้ายและโศกเศร้าสำหรับผู้ที่ได้รับเรื่องราวของเรา แต่ในความเป็นจริงแล้วมันคือโลกใบใหม่ โลกอีกใบที่ข้าพเจ้าได้สัมผัสเรียนรู้ แน่ใจที่สุดว่าผู้อ่านส่วนใหญ่คงไม่ได้ปรารถนาที่จะเข้าไปเรียนรู้แน่ ๆ แม้ว่าคุณอาจคาดหวังว่ามันจะเป็นหนังสือเล่าเรื่องความทุกข์โศกแสนสาหัส แต่อย่าได้ปฏิเสธเรื่องราวอันไม่ทุกข์โศกนี้เลย เพราะแท้จริงมันเป็นดินแดนแสนสนุกที่จะทำให้พวกคุณรู้ว่า มนุษย์นั้นมีศักยภาพที่ยิ่งใหญ่และงดงามแม้จะต้องอยู่ในความมืด” (ภรณ์ทิพย์ มั่นคง, 2562: 7-8) และทิ้งท้ายว่า “ขอให้คุณสนุกและสุขสมกับความโศกเศร้าที่คุณคาดหวัง และขอให้คุณชื่นฉ่ำหัวใจกับศักยภาพของมนุษย์ที่ล้อมรอบกายข้าพเจ้าในที่มืด” (ภรณ์ทิพย์ มั่นคง, 2562: 8) หลังหนังสือเล่มนี้พิมพ์ออกมา ก็ก๊อฟก็ให้สัมภาษณ์แล้วว่า หลังออกจากคุกมีองค์การสิทธิมนุษยชนที่เชิญมาพูดคุย แต่จะให้พูดแต่สิ่งที่เขาอยากฟัง “มันจะมีแบบ วันนี้อังครโนน นี นั่น จะเชิญเหยื่อเข้าไปพบปะพูดคุย แต่ขอบอกก่อนว่า ไม่ได้มีคอมมิทเม้นท์อะไรนะ หนึ่งใน เราไม่ได้รู้สึกว่าเป็นเหยื่อ สอง เราเกลียดสายตาแบบที่มองเราเป็นเหยื่อ มันจะเต็มไปด้วยความเวทนา ความสงสาร เธอจะต้องฝันร้ายอยู่แน่ ๆ ...ฮัลโล ในคุกมันบันเทิงกว่าที่คุณคิด” (เมตตา วงศ์วิฑู, 2561) ผู้เขียนคิดว่าภารกิจที่ก๊อฟไม่ยอมเป็นเหยื่อของใครใด ๆ ทั้งเจ้าหน้าที่ตอนอยู่ในคุกและเพื่อนร่วมการต่อสู้กันเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งน่าจะทำให้เจ้าหน้าที่ทั้งงงและกลัวก๊อฟ เพราะไม่สยบยอม ไม่ตอบสนองอย่างที่รัฐคาดหวังจับขังศิลปิน และทำให้หนังสือเล่มนี้มีพลังมากสำหรับผู้ต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย เพราะก๊อฟเขียนในเชิงที่ไม่คาดหวัง ผู้เขียนเองก็แปลกใจตอนเริ่มอ่านเพราะคิดว่าจะเป็นเล่มที่บันทึกความเลวร้ายของ คสช. ที่จงจำศิลปิน ซึ่งก็ใช่ และไม่ใช่อีก

ก๊อฟเล่าถึงชีวิตข้างในเรือนจำหญิงกลางอย่างสนุกสนาน เล่าถึงความเป็นเพื่อนมิตรสหายกันระหว่างนักโทษการเมืองที่ถูกกล่าวหาในทั้งคดีเสื้อแดงและคดีมาตรา 112 ไม่ใช่อย่างราบรื่น แต่แบบจริงและที่มีความขัดแย้งทั้งทางการเมืองและส่วนตัว และระหว่างผู้หญิงทั้งหลายที่ต้องใช้ชีวิตในที่ที่ร้อน ๆ ซึ้น ๆ หนาว ๆ ตามฤดู และที่แคบแน่นตลอดเวลา ต้องนอนเบียดกัน ก๊อฟใช้เวลาที่อยู่ในคุกเพื่อได้รู้จักผู้หญิงหลากหลายที่มาจากทุกทิศทางของประเทศไทยและต่างประเทศ ผู้หญิงที่มีความเชื่อไม่เหมือนกัน ทั้งผู้หญิงคนจนที่ต้องขายยาเพื่อให้อยู่ได้ และผู้หญิงที่ใช้ชีวิตหรูหราแสนสบายก่อนเข้าคุก เล่าถึงการทำกับข้าวหลายเมนูในสภาพที่ไม่มีห้องครัวใช้และไม่มีตลาดหรือซูเปอร์มาร์เก็ตซื้อของ ใช้ของที่ญาติซื้อฝากจากร้านสวัสดิการ อาหารบางชนิดที่เก็บจากโรงอาหาร (อาหารส่วนใหญ่ที่แจกในโรงอาหาร

ไม่อร่อยและคุณภาพต่ำ แต่มีปลาเล็กที่อยู่ในแกงอันหนึ่งที่ใช้ได้ พี่กอล์ฟและคนอื่นเก็บใช้ในยำ) และผักที่ขโมยจากภัตตาคารของเรือนจำ ทำกับข้าวและกินกันในที่ซั่วน ๆ ที่เป็นแบบเขตปลดปล่อยข้างในคุก ซึ่งได้สร้างทัศนียภาพที่ออกมาในยามที่มีการกดขี่ (ที่ผู้เขียนคาดหวัง) พี่กอล์ฟเล่าถึงเพื่อนที่ช่วยปกเลื่อมบนเสื้อในโรงงานนรกของเรือนจำ แสงไม่มี อุปกรณ์ไม่พอ หัวหน้าโหด มีทั้งเพื่อนช่วยและขมมแบ่งกันกินฆ่าความเบื่อ พี่กอล์ฟเล่าถึงการดิ้นรนเรียนหนังสือในคุก ทางการยอมให้เรียนทั้ง กศน.และวิชามหาวิทยาลัย แต่ระบอบเรือนจำทำให้แม้แต่การเข้าถึงหนังสือเรียน สมุดเขียน และปากกา เป็นสิ่งที่ยากเย็น พี่กอล์ฟไม่เคยเขียนประโยคว่า ทุกคนมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์หรือประกาศว่าเจ้าหน้าที่ละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของเขา แต่สิ่งเหล่านี้กลับซัดมากบนทุกหน้าของหนังสือเล่มนี้

ตั้งแต่ *มันทำร้ายเราได้แค่นี้แหละ* ออกจากโรงพิมพ์ เป็นเล่มที่ขายดี หลายต่อหลายคนเขียนรีวิวชม ไม่ใช่เพียงคนในแวดวงนักเคลื่อนไหว แต่หลาย ๆ คนที่ไม่ค่อยมองตัวเองเป็นนักกิจกรรมหรือสนใจการเมืองก็เริ่มสนใจเช่นกัน ผู้เขียนเดาว่านี่เป็นปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงในสังคมและการที่คนในสังคมเกิดจิตสำนึกใหม่เพราะหมดความอดทนต่อยุค คสช. การเมืองก็เป็นเรื่องส่วนตัว เรื่องส่วนตัวกลายเป็นความรู้สึกเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง (หรือไม่เปลี่ยนแปลง) ทางการเมือง “เรา” ในชื่อหนังสือเป็นเราประชาชนไทยทุกคนที่ต้องอยู่กับเผด็จการ พี่กอล์ฟเขียนการบันทึกของชีวิตประจำวันของตัวเองตอนอยู่ในคุก แต่ในเวลาเดียวกันหลายคนที่ไม่ต้องใช้ชีวิตหลังลูกกรงเหล็กก็จริง กลับยังรู้สึกร่วมในชีวิตเช่นนั้น หนังสือเล่มที่ผู้อ่านได้อ่านนี้ เป็นคู่มือการรอดคุกและสังคมที่รู้สึกเช่น คุก การที่พี่กอล์ฟยืนยันจุดยืนที่ไม่ยอมทำหรือเขียนอย่างที่คนอื่นคาดหวัง และยืนยันความเป็นมนุษย์ของตัวเอง และทุกคนที่เจอในคุกโดยที่เขียนถึงความละเอียดเฉพาะของแต่ละคน นับเป็นลักษณะของประชาธิปไตยนี้เอง และประวัติศาสตร์ของประชาธิปไตยก็ควรที่มีลักษณะเช่นนี้ด้วย

บทสรุป (ที่เป็นการเริ่มต้นใหม่อีกครั้ง)

หากจะสรุปอย่างรวบรัดถึงสิ่งที่ผู้เขียนเห็นว่าสำคัญ และเป็นแหล่งบันดาลใจสำหรับการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยของผู้หญิงตัวหลักในเรื่องเล่านี้ อาจเป็นดังนี้ สำหรับท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ แล้ว การเมืองก็ส่วนตัว และส่วนตัวก็การเมือง และต้องหาความเป็นมนุษย์ในทุกที่ แม้ว่าจะมีตมิต อาจารย์อ่องุ่น มาลิก นั้นสอนถึงการมีพลังในการฝ่าฝืนกรอบสังคมต่าง ๆ และสัจจะเป็นส่วนหนึ่งที่ได้ช่วยให้สู้ต่อไปในยุคสมัยที่ดูเหมือนว่าประชาธิปไตย

หายไป คุณอังคณา นีละไพจิตร ยืนยันว่าความยุติธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ชีวิตส่วนตัว แต่การต่อสู้เพื่อความยุติธรรมเป็นสิ่งที่ได้เปลี่ยนแปลงสังคมอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะตอนที่เรากำลังทำงานด้วยความรู้สึกมีภักดีภาพ ที่กอฟสอนว่าทั้งการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยและการเขียนประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ต้องสร้างสรรค์ กล้า และสามัญ

ถ้าคิดอย่างนี้ไม่ได้เข้าใจผิด หากแต่ยังมีอีกบางประเด็น ที่ผู้เขียนอยากสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตและการต่อสู้ของสื่อกันนี้ และอยากจะทำไว้เพื่อคนอื่นที่สนใจเขียนถึงต่อไป

หลังจากคณะราษฎรนำการอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 ประชาธิปไตยกลายเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ในประเทศสยาม นับแต่วันนั้นถึงปัจจุบันนี้ประชาชนยังคงต่อสู้เพื่อทำให้ประชาธิปไตยเป็นจริง หากพิจารณาถึง 89 ปีที่ผ่านมา เราจะเห็นว่ามีการต่อสู้ต่าง ๆ ที่พยายามสร้างสังคมให้มีความเท่าเทียมกัน มีสิทธิเสรีภาพ และเคารพความแตกต่าง และแม้ว่าครั้งแล้วครั้งเล่าที่มีอุปสรรคที่มาในรูปแบบการรัฐประหารและระบอบเผด็จการ การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยไม่เคยหยุด ไม่เคยหายไป

ผู้เขียนเลือกมองการอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 และการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยผ่านเลนส์ของนักเขียนประวัติศาสตร์ เพราะผู้เขียนคิดว่าวิธีที่เรามอง เข้าใจ และบันทึกอดีต มีผลต่อปัจจุบันและอนาคต อดีตไม่ได้สำคัญเพียงเพราะได้เป็นแหล่งแรงบันดาลใจ แต่สำคัญเพราะได้เป็นแหล่งความรู้และบทเรียนว่าต้องผสมผสานความคิดและการกระทำต่าง ๆ ทั้งที่มองเห็นและที่มองไม่เห็นในการต่อสู้อย่างไร

เมื่อผู้เขียนสะท้อนย้อนคิดถึงประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยแบบกระแสหลัก (ไม่ใช่เพียงกระแสหลักธรรมดา แต่เป็นกระแสหลักของผู้ที่รักประชาธิปไตย) ประวัติศาสตร์เหล่านั้น มักเน้นแต่ผู้ชาย ปัญหาก็คือเราจะได้ภาพของการต่อสู้ที่ออกมาไม่สมบูรณ์

ผู้เขียนสังเกตว่า ไม่ได้เป็นเพียงปัญหาที่เกิดในประเทศไทย แต่เป็นปัญหาสากล ซึ่งมีที่มาที่เข้าใจไม่ยาก กล่าวคือ การดูถูกผู้หญิง แม้ว่าเป้าหมายอันหนึ่งของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยคือความเท่าเทียมกัน แต่การดูถูกผู้หญิงก็ยังมีอยู่ การดูถูกผู้หญิงนับเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้หญิงหลาย ๆ คนไม่ได้มีที่ทางอยู่บนหน้าตำนานประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย เพราะการดูถูกผู้หญิงเป็นปรากฏการณ์ที่หลีกเลี่ยงได้ยาก แม้ในกลุ่มผู้ที่รักประชาธิปไตย โดยมีสาเหตุสองอย่าง คือ ผู้ที่ทำหน้าที่ที่ไม่ใช่งานที่อยู่แนวหน้า อย่างเช่น การนำการเดินขบวน การพูดบนเวที การเขียนทฤษฎีการต่อสู้ แต่ทำบทบาทอื่นที่ขาดมิได้ มักจะไม่ถูกบันทึกไว้ ไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย (แต่เป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย) และในกรณีนี้ที่ผู้หญิงทำหน้าที่เป็นแนวหน้าผู้เขียนก็เห็นพวกเธอถูกบันทึกถึงน้อยกว่า

การเล่าถึงชีวิตและการต่อสู้ของผู้หญิงสี่คนนี้ ดูเหมือนว่าผู้เขียนอยากเสนอว่าการกระทำทุกชนิดถือเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย แต่จริง ๆ แล้ว มีใช้เช่นนั้น สิ่งที่คุณเขียนต้องการเสนอ ได้แก่ การล้มเผด็จการและการสร้าง ส่งเสริม และปกป้องประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ยากและต้องทำอย่างต่อเนื่อง ไม่ใช่เพียงแค่เหตุการณ์ใหญ่ ๆ ที่หลาย ๆ คนเข้าร่วมในที่สาธารณะ หากแต่แม้สิ่งที่เกิดขึ้นในวงเล็ก ๆ หรือระหว่างสองคน ก็มีผลด้วย อย่างเช่น ตอนที่ท่านผู้หญิงพูนศุขไม่ยอมตอบคำถามของนายตำรวจ ตอนที่อาจารย์อุ้มเลือกเขียนรายงานพฤติกรรมในแง่วิจารณ์สังคมมากกว่าวิจารณ์ตนเอง ตอนที่คุณอังคณาเลือกไปยืนกับคุณชูชิ่ง แม้ ถามว่าสามีของทั้งสองคนที่ถูกบังคับอุ้มหายอยู่ที่ไหน ตอนที่พี่กอฟเลือกเขียนการบันทึกตอนอยู่ในคุกแม้ว่าจะถูกยึดโดยเจ้าหน้าที่ ทั้งสี่การกระทำนี้เป็นการกระทำส่วนตัวและประจำวัน (ในยุคอุตุกรรม) ที่มีชีวิตยิ่งใหญ่กว่าแค่ระดับบุคคล เราต้องหาทางบันทึกงานและบทบาททุกชนิดที่เป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย

ใน พ.ศ. 2517 อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ได้บรรยายให้กับสมาคมนักเรียนไทยในประเทศฝรั่งเศส เรื่อง “เราจะต่อต้านเผด็จการได้อย่างไร” ในการบรรยายครั้งนั้นอาจารย์ปรีดีพูดถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และสังเกตว่าแม้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงจากระบอบเผด็จการมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ก็ยังมีทรศนะเผด็จการอยู่ในสังคม อาจารย์ปรีดีพูดถึงกระบวนการ “ดีนาซิฟิเคชัน” ในประเทศในยุโรปหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และเสนอแนะว่าการสร้างทรศนะประชาธิปไตยแทนทรศนะเผด็จการเป็นสิ่งที่สำคัญไม่ควรขาด¹⁶ (ปรีดี พนมยงค์, 2517) เราควรจะคงได้ขยายไต่เต้านี้และมองการเปลี่ยนค่านิยมของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย และเนื้อหาที่เหมาะสม และขาดมิได้ในการเขียนประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อให้ครอบคลุมผู้หญิงว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการส่งเสริมทรศนะประชาธิปไตย

¹⁶ อาจารย์ปรีดีเขียนไว้ว่า “ในสยามก่อน 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งปกครองโดยระบอบเผด็จการ ก็เป็นธรรมดาที่หลายคนซึ่งมีทรศนะนาซีปกครองได้ครองตำแหน่งสำคัญที่มีอิทธิพลในรัฐบาลสมัยนั้น แต่ภายหลังจากที่นิสิตนักศึกษา โดยความสนับสนุนของมวลราษฎรได้เสียสละชีวิตร่างกายความเหน็ดเหนื่อยต่อสู้ระบอบเผด็จการนั้นสำเร็จ และมีรัฐบาลซึ่งรับรองว่าดำเนินนโยบายประชาธิปไตยนั้น ก็มีสิ่งทีรอดหูรอดตาไป ในการที่บางคนซึ่งได้รับการฝึกฝนจนเกิดทรศนะนาซีดำรงตำแหน่งสำคัญอยู่อีก ซึ่งให้ความเกื้อกูลสนับสนุนผู้ที่มีทรศนะนาซีอย่างเดียวกัน ผมจึงเห็นว่าฝ่ายต่อต้านเผด็จการไม่ควรมองข้ามปัญหา “ดีนาซิฟิเคชัน” นี้ ซึ่งเป็นพลังสำคัญอย่างหนึ่งให้แก่การฟื้นตัวของระบอบเผด็จการนาซี ส่วนหลายคนมิได้มีทรศนะนาซี แต่เคยมีทรศนะเผด็จการนั้น”; ปรีดี พนมยงค์, “เราจะต่อต้านเผด็จการได้อย่างไร,” วารสาร อมธ. ฉบับตุลาคม 2517.

เช่นเดียวกับการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย กระบวนการนี้ต้องเป็นสิ่งที่จะไม่มีความสิ้นสุด สุดท้ายผู้เขียนเล่าถึงชีวิตและการต่อสู้ของผู้หญิงเพียงสี่คน ซึ่งเป็นเพียงการเริ่มต้น ยังมีผู้หญิงอีกหลายคนที่คุณเขียนเห็นว่าควรถูกเขียนบันทึกเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย

อย่างเช่น

คุณระคน จุลฉนวน ที่เป็นครูในจังหวัดศรีสะเกษ ที่ถูกจับกุมยุศฤกษ์ดี ถูกกักขังในคุกหลายปีเช่นเดียวกับคุณทองใบ ทองเปาด์ และอีกหลาย ๆ คนในข้อหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์

คุณรัตนา สกุนไทย ที่ถูกสังหารในวาระเดียวกันกับคุณโกมล คีมทอง ก่อน 14 ตุลาคม 2516

คุณวนิดา ต้นติวิทยพิทักษ์ ที่ทำงานเพื่อปกป้องชุมชนและสิ่งแวดล้อมในกรณีเขื่อนปากมูล

คุณจินตนา แก้วขาว ที่ทำงานเพื่อปกป้องชุมชนและสิ่งแวดล้อมในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

คุณจิตรา คชเดช ที่ทำงานเพื่อเพื่อสิทธิคนงาน

คุณพะเยาว์ อัคฮาด ที่ทำงานเพื่อหาความจริงและเข้าถึงความยุติธรรมในกรณีการฆ่าลูกสาว คุณกมนกเขต อัคฮาด และคนอื่นที่ถูกฆ่าในการสลายชุมนุมเมื่อเดือนเมษายน พฤษภาคม 2553

คุณปณิสา สิทธิจิรวัฒนกุล ที่อ่านแถลงการณ์ฉบับแรกของแนวร่วมธรรมศาสตร์และการเมืองที่เรียกร้องปฏิรูปสถาบันกษัตริย์เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2563 และเปิดฉากใหม่ในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในประเทศไทย

ฯลฯ

ผู้หญิงเหล่านี้เป็นผู้ที่ควรถูกเขียนถึงในตำนานประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย

และจริง ๆ แล้วผู้หญิงทั้งสี่คนที่คุณเขียนเน้นในบทความชิ้นนี้และผู้หญิงที่ได้ถูกเอ่ยชื่อนามข้างต้นนี้ เป็นผู้หญิงที่หลายคนคงนึกถึงแล้วหรือรู้จักชื่อแล้ว เพียงแต่พวกเขาเองคงยังไม่ได้ได้รับความสนใจเพียงพอ และมีผู้หญิงอีกหลายต่อหลายคนที่คุณเขียนไม่ได้อ้างอิงชื่อและยังไม่ได้รู้จักชื่อด้วยซ้ำ ผู้หญิงที่ร่วมในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยทั้งในแนวทางและเบื้องหลังในที่ต่าง ๆ ถ้าหากเราได้ขยายเลนส์การมอง สำนึก และบันทึกชีวิตของผู้ที่ลงมือในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย เราจะได้รวมบทเรียนเพิ่มเพื่อเป็นเครื่องมือในปัจจุบันและอนาคต ขอให้ทุกคนร่วมเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่กันต่อไป

บรรณานุกรม

- ชัมย์กร แสงกระจ่าง. (2555). *สันติปริสตี*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม.
- ชาติรี หุตานุวัตร. (2542). ไม่มีชื่อเรื่อง. ใน *สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย (บ.ก.), รำลึกถึงดอกไม้
กลางใจชน ครูอุ่งน มาลิก*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิไชยวนา.
- ชานันท์ ยอดหงส์. (2564). *หลังบ้านคณะราษฎร : ความรัก ปฏิวัติ และการต่อสู้ของผู้หญิง*.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- ไทยนิวส์*. (15 ธันวาคม 2519). หน้า 1, 11.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2542). ไม่มีชื่อเรื่อง. ใน *สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย (บ.ก.), รำลึกถึงดอกไม้
กลางใจชน ครูอุ่งน มาลิก*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิไชยวนา.
- นิรนาม. (7 มีนาคม 2548). *อดีตนักศึกษานักกิจกรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.
สัมภาษณ์*.
- นิรนาม. (5 ตุลาคม 2547). *เพื่อนร่วมงานของอาจารย์ อุ่งน*. กรุงเทพฯ. *สัมภาษณ์*.
- ปริสตี พนมยงค์. (2517). *เราจะต่อต้านเผด็จการได้อย่างไร. วารสาร อมร*. ฉบับตุลาคม 2517.
- พูนศุข พนมยงค์. (2551ก). *ชีวิตของลูกปลา*. ใน *วาณี พนมยงค์-สายประดิษฐ์ (บ.ก.),
ไม่ขอรับเกียรติยศใด ๆ ทั้งสิ้น 95 ปี 4 เดือน 9 วัน พูนศุข พนมยงค์*. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิปริสตี พนมยงค์.
- _____. (2551ข). *เมื่อข้าพเจ้าถูกกล่าวหาว่าเป็น ‘กบฏ’*. ใน *วาณี พนมยงค์-สาย
ประดิษฐ์ (บ.ก.), ไม่ขอรับเกียรติยศใด ๆ ทั้งสิ้น 95 ปี 4 เดือน 9 วัน พูนศุข พนมยงค์*.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิปริสตี พนมยงค์.
- ภรณ์ทิพย์ มั่นคง. (2562). *มันทำร้ายเราได้แค่นี้แหละ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อ่าน.
- เมตตา วงศ์วัต. (2 พฤษภาคม 2561). *มันทำร้ายเราได้แค่นี้แหละ’ กำลังใจในยุคมีดมืด
จาก ‘นักสู้’ ไม่ใช่ ‘เหยื่อ’*. ประชาไท. สืบค้นจาก [https://prachatai.com/
journal/2019/05/82291](https://prachatai.com/journal/2019/05/82291)
- ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน. (21 พฤษภาคม 2565). *8 ปี รัฐประหาร : คดีการเมือง
จากยุค คสช. นับสิบคดียังไม่สิ้นสุด*. สืบค้นจาก [https://tlhr2014.com/
archives/43945](https://tlhr2014.com/archives/43945)
- สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. (2553) [2534]. *แผนชิงชาติไทย : ว่าด้วยรัฐและการต่อต้านรัฐ
สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ครั้งที่สอง (พ.ศ. 2491-2500)*. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ 6 ตุลารำลึก.

สุพจน์ ด่านตระกูล. (2528). *ประวัติศาสตร์. ใน ปทานุกรมการเมืองฉบับชาวบ้าน*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สันติธรรม.

อรุณ มาลิก. (2543). รายงานพฤติกรรมของนางอรุณ มาลิก ที่สัมพันธ์กับนักศึกษา.

ใน สิ้นธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย (บ.ก.), *ชีวิตงาม ครูอรุณ มาลิก*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิไชยวนา.
อังคณา นีละไพจิตร. (2557). บทบันทึก .. 10 ปีบนเส้นทางการต่อสู้เพื่อความจริงและความยุติธรรม. ใน *1 ทศวรรษ การต่อสู้เพื่อความจริงและความยุติธรรม : การอุ้มหาย หนายสมชาย นีละไพจิตร*. หนังสือที่แจกในงานวันที่ 12 มีนาคม 2557.

เอ็ด ภิรมย์. (2543). บางมุมบางสัมผัสจากชีวิตอาจารย์. ใน สิ้นธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย (บ.ก.), *ชีวิตงาม ครูอรุณ มาลิก*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิไชยวนา.

Galeano, E. (2001). *Upside down: A primer for the looking-glass world*. New York: Picador.

Spector, N. (1997). *Felix Gonzalez-Torres*. New York: Guggenheim Museum.

WGEID. (2018). *Communications, cases examined, observations and other activities conducted by the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*. Human Rights Council, 115th session (23 April–2 May 2018), A/HRC/WGEID/115/1, Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/251/55/PDF/G1825155.pdf?OpenElement>.